НАЦИОНАЛЬНАЯ БИБЛИОТЕКА РЕСПУБЛИКИ ТЫВА ИМ. А.С. ПУШКИНА

ШЫН

Ниитилел-политиктиг солун

1925 чылдың август 31-де үнүп эгелээн

№ 43 (17531)

2008 чылдың АПРЕЛЬ 24, четверг

Садар өртээ 4 рубль.

Хүннің чугула айтырыы

ХОВУ-ШӨЛДЕРНИ СУГГАРЫП ЭГЕЛЕЙ БЕРГЕН

Бай-Тал суггарылга системазын кылын доштан хостап, арыглап турары.

2008 чылдың часкы ховуажылдарынга суггарылга ажыл-агыйы-биле холбашкан организацияларның күжү-биле 16 муң гектар суггаттыг шөлдерге тараа аймаан тарыыр деп турар. Федералдыг бюджеттен үнген акша-хөреңги-биле республиканың күрүнеге хамааржыр 7 суггарылга системазының арыктарын хемнерниң суу-биле хандырар. Ол дээрге, Барыын-Хемчиктің Барлык, Сүт-Хөлдүң Алаш, Кызылдың Сукпак, аэропорт чаны, Таңдының Балгазын, Тес-Хемниң Тес-Хем, Чаа-Хөлдүң Аймыырлыг, Терезин суггарылга системаларын суг-биле хандырар. Ол ышкаш республиканың бюджединден үнген акша-хөреңги көдээ ажыл-агыйларга хамааржыр Каа-Хемниң Мерген, Бүрен-Хем, Чөөн-Хемчиктің Хемчик, Теве-Хая, Таңдының Дүрген болгаш Улуг-Хемниң Торгалыг суггарылга системаларының арыктарын аштап-арыглаарынче чарыырын планнаан болгаш ында ажыл кидин түлүк.

"Тывамелиосуг ажыл-агыйы" федералдыг күрүне албан черинің эргелелининг даргазының оралакчызы Николай Спиваковтуң чугаазы-биле алырга, бо шупту системаларны ажыглалче киирерде тускай даңзыны тургускан, Тыванның Көдээ ажыл-агый болгаш аъш-чем яамызы-биле ол талазы-биле дугурушкан турган болгаш ол даңзыны ТР-ниң Саң-хөө яамызының кылган 2008 чылдың бюджединче чагыг езугаар киирген турган.

Бо чылын март 14-те ук даңзыже чамдык кожуун, суму чагыргаларындан тус черлерниң суггарылга системаларын ажыглалче киирерин, аңаа херек акша-хөреңги-биле дузалаарын дилээн чагыглар келген. Ол болза Кызыл кожуунуң Кара-Хаак, Бай-Тайганың Бал-Тал, Шуй, Чөөн-Хемчиктің Хорум-Даг, Мөңгүн-Тайганың Чеди-Тей суггарылга системалары-дыр.

Кылыр ажылдың хемчээли хөй. Суг бадырар бетинде хөй чылдар дургузунда ажыглаваан арыктарны теректерден, терезиннерден, боктан аштап-арыглаары, суггарылга системаларының кол тудугларын септеселиири, суг моондактарын, суг бадар магистраль-арыктарның бетон коошпаларын септээри азы чаа коошпалар-биле солуур дээш, оон-даа хөй янзы-бүрү ажыл бажын ажыг.

Бо 2008 чылдың үнүштүң дүжүткүрүн бедидер программа езугаар 31,2 млн. рубльди үндүрер, ол дээрге федералдыг төптен 22 млн., республиканың бюджединден 9,5 млн. рубльди үндүрери көрдүнген.

Бай-Тал суггарылга системазын ажыглалче киирерде арыктың барык 800-900 метр участок черинің ажылчыннары кылын дошту буза шаап тургаш, суг бадар оруктарны аштап-арыглааш, арбай, тараа тарыыр ховуларын суггарып эгелей берген. Бо ажылдарда ниитизи-биле 40 хире кижилиг 4 бригада ажылдап турар, оларның демниг болгаш шалыпкын ажылын Бай-Тайга кожуунуң кол агроному Юрий Хертек удуртуп турар.

Карим МОНГУШ.

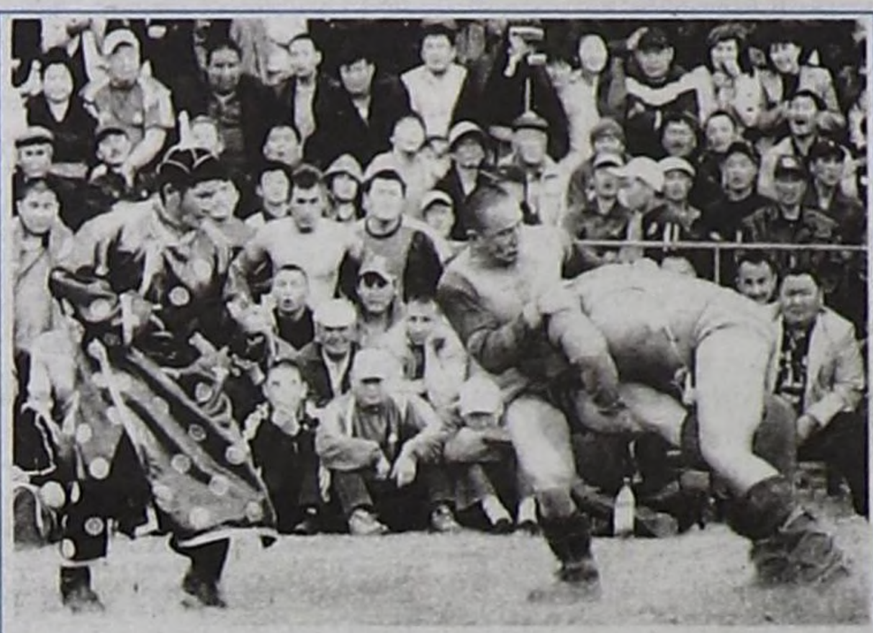

"ШЫН"–2008

2008 чылдың май 9-та «Хүреш» стадионунга «Шын» солуннуң шаңналы дээш национал тыва хүрештің чыл санында эртип турар чаңчыл болган маргылдаазын бо чылын Ада-чурттуң Улуг дайынынга Тиилелгениң 63 чылынга тураскаадып эрттирер

«Шын» солун республиканың социал-экономиктиг,культурлуг хөгжүлдезининг айтырыгларын шиитпирлээринге кол черни ээлеп чоруур парлалганың органы болбушаан,республикага тыва национал хүрешти сайзырадып, аныяктар ортузунга ону нептередиринге бодунуң төлептиг улуг-хуузун киирип келген. Республиканың шыырак дээн мөгелери «Шын» солуннуң шаңналы дээш маргылдаага киржип, аңаа шаңналдыг черлерин ап чорааш, улуг спортче бодунуң оруун эгелээнин онзалап демдеглеп каары чугула.

Бо улуг байырлалга тураскааткан тыва хүреш маргылдаазы **май 9-та «Хүреш» стадионунга эгелээрин дыңнадып тур.** Аңаа республиканың болгаш найысылалдың эң шыырак мөгелери киржир.

«Шын» солуннуң шаңналы дээш тыва хүреш маргылдаазы колдуунда деткикчилерниң идепкейлиг киржилгези-биле эртип келген.

Бистің баштайгы деткикчилеривис:

1. М-54 «Енисей» Федералдыг автоорук эргелели (начальниги **С.С. Санаа).**
2. ТР-ниң Арга-арыг ажыл-агый агентилели (директору **А.Т. Бараан).**
3. ТР-ниң Хереглекчилер эвилелининг «Бараанны мөөңү-биле садар рынок» КХЭ (директору **В.К. Ооржак).**
4. «Восток» КХЭ (начальниги **С.В. Уюсов).**
5. «Россельхозбанк» ААН-ниң Тывада девискээр салбыры (директору **С.Х. Монгуш).**
6. Хоочун спортчу **Василий Степанович Кривдик.**
7. Кызылдың экономика болгаш эрге-хоойлу техникумунуң директору **Д.Л. Тинмей** (хуузунда).
8. Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының Агроүлетпүр комплекизининг, чер хамаарылгаларының, бойдус ажыглалының болгаш экология талазы-биле комитединиң даргазы — **Юрий Даваевич Тыт-оол** (хуузунда).
9. Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының конституция-эрге-хоойлу политиказының болгаш тус чер бот-башкарылга талазы-биле комитединиң даргазының оралакчызы — **Борис Кыргысович Шомбун** (хуузунда).
10. Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының аграр политика болгаш бойдус ажыглалының талазы-биле комитеттиң даргазының оралакчызы — **Антонина Даваевна Тамба** (хуузунда).
11. РСПФА-ның Эргелелининг башкарыкчы-специалист-эксперти — **Алдынай Алексеевна Саая** (хуузунда).
12. Сүт-Хөл кожуун чагыргазының даргазы **Макар Бавукович Донгак** (хуузунда).

«ТӨГЕРИК СТОЛ» АРТЫНГА ЧУГАА

Апрель 16-да С.Пюрбю аттыг Улусчу чогаадылга төвүнге «Өг-бүле дугайында чугаа» деп «төгерик стол» болуп эрткен.

Ону республиканың А.С. Пушкин аттыг национал библиотеказы организастаан. «Төгерик» столдуң» ажылынга ТР-ниң культура болгаш информация политиказының сайыдының оралакчызы В.С. Чигжит киришкен. Национал библиотеканың директору, педагогика эртемнериниң кандидады О.В.Фенцельдиң эге сөзүнүң соонда, он хире илеткелчи илеткел кылган. Оларның аразындан ТКУ-нуң профессору, психология эртемнериниң доктору Н.О.Товуунуң «XXI чүс чылда психологияның өг-бүлеге ажыы», Аныяк көрүкчүнүң театрының кол режиссеру А.Л. Чадамбаның «Өг-бүлеге уругларның чогаадыкчы чорукка сундулуун сайзырадыры», К.И. Чуковский аттыг уруглар библиотеказының килдис эргелекчизи Р.А. Санчайның «Уругларның библиотекага өг-бүле номчулгалары», национал школаны хөгжүдерининг институдунуң ректорунуң оралакчызы А.С. Шаалының «Өг-бүле кижизидилгезинде чаа өөредилге материалдары» деп илеткелдерин чыылганнар улуг сонуургал-биле дыңнаан.

«Төгерик столдуң» киржикчилери арга-дуржулга солчушканының соонда, сайгарып турары айтырыгга хамаарыштыр сүмелерни, хүлээп алганы рекомендацияларын ТР-ниң Чазааанче чорудары-биле белеткеп турар.

«ӨВҮРНҮҢ ДАҢГЫНАЗЫ»

Эрткен неделяда Өвүр кожуун чагыргазының культура килдизи чараш кыстар ортузунга «Өвүрнүң даңгыназы» мөөрейни организастап эрттирген.

Аңаа чараш кыстар тыва национал хеп, джинс модазы, ажыл-херекчи костюм, эштирде кедер хеп, каас-чараш кежээки платье талазы-биле мөөрейлешкен. Бо удаада мөөрейге Хандагайты биле Солчур суурлардан хөй чараш кыстар киришкенин жюри онзалап демдеглээн. А ниитизи-биле чараш кыстарның саны 15 болган. Түннелинде Олча Иргит (11 класс, Хандагайты) тиилекчи болган. Ийиги черни Солчур ортумак школазының онгу клазының өөреникчизи Тана Монгуш ээлээн. Тускай шаңналдарга Солчур суурдан Юлиана Кара-Сал («Мисс-Элита») биле Айрана Монгуш (Мисс-Талант») олар төлептиг болган. Мөөрейниң тиилекчизи Олча Иргит чайын июльда болуп эртер республика чергелиг чараш кыстар мөөрейинге Өвүрнү төлээлеп киржир эргени чаалап алган.

Бистің корр.

Тывада бир солун төөгүлүг черлерниң бирээзи Бүрен-Хем суурнуң ортумак школазы бо хүннерде тургустунганындан бээр 65 чыл оюн демдеглеп турар. Ол эрткен чүс чылдың кадыг-дошкун чылдарында, Адачургтуң Улуг дайынының үезинде, 1942-1943 өөредилге чылында кыжын ажыттынган.

Бүрен-Хем школазының 65 чылынга

«АРАТТАРЫ АЛГАП ТУРГАШ, ТУДУП БЕРГЕН»

Школаның чогум алыс төөгүзүн алыр болза, ол ооң-даа мурнунда ужукталган турган. Чижээ, 1937 чылда амгы сумунуң девискээринде Ээрбек-Хадың деп черге Дөкен-оол биле Самдак деп башкыларның эгелээшкини-биле тыва уругларга чайлаг школазы ажылдап эгелээн.

Чогум Бүрен-Хем (Зубовка) суурнуң тургустунарынга улуг рольду орус хамаатылар ойнаан. Ынчангаш суур үндезилеттинип тургустунганындан бээр хөй нация чоннарның төрээн чери болуп келген. Ооң төвүнге турган күчү-күштүг «Бурунгаар» совхозка база орус-тыва кижилер колдады ажылдап турган.

Амгы школа ажыттынар бичии мурнунда, 1941 чылда, орус тараачын Савелий Вяткин бодунуң бажыңынга суурнуң орус уругларынга эге школаны ажыткан. Ынчан аңаа Зубовка суурнуң чурттакчыларының 15 хире ажы-төлү өөренип кирген. Баштайгы хамааты школачыларның аттары суурнуң төөгүзүнде арткан: ол дээрге, Федор Вяткин, Степан Иванов, Федор Арчимаев, Надежда Суханова, Николай Харлов, Владимир Арчумаев, Николай Малышев, Дуся Иванова, Валентина Микова дээш, өскелер-даа.

Суурнуң чону өөредилгениң, эртем-депшилгениң күжүн медереп, тус черге таптыг ниити школа херек деп чүвени билип турган. Бүрен-Хем суур улгаткан, чону көвүдээн тудум, шынап-ла, ооң уругларынга школа эргежок чугула апарган. 1941-1942 чылдарда суму даргазы Биижиктиң удуртулгазы-биле чаа школаның тудуун белеткеп эгелээн.

Зубовка суурнуң, ооң чоок-кавызының, Бүрен-Хем болгаш Баян-Кол унунуң араттары Бүрен-Хем бажындан доорбаштарны 1942 чылдың март айга чедир аъттарга, шарыларга сөөртүп эккеп каан. Аңаа сумунуң чону шупту киришкен. Дарганың даалгазы-биле өреге бүрүзү кайы хире ыяшты белеткээрин, кымнар оларны дилдирерин онаап каан турган.

Эге школаның ийи өрээлдиг бажыңының тудуунуң проравы Шолбеев деп татар кижи болган. Чогум тудугжулар бригадазын тус черниң чурттакчызы Диинмей Бады шалыпкын удуртуп турган. Школаның тавaан салып, дүрген туткан араттарга: Чайзат-оол Биликтини, Шет Омзаарны, Серен Ээрендейни, Темек-оол Норбуну, Надыкы Салчакты, Чимит Лопсанны, Бухгалтер Шарайбанны, Чапты Салчакты, Даш Миндирьяны, Мижит-оол Доржуну, Чартык Салчакты, Санчат Чапты, Серен Ортунну, Амыковту дээш, өскелерни-даа хамаарыштырар.

1942-1943 өөредилге чылында ажыглалга кирген эге школаның 1-2 класстарының баштайгы өөреникчилериниң аттары бо: Аңчы Ложаң, Белекпен Бүрбү, Сергей Лакпа, Агар Биижик, Серен-оол Бижик, Владимир Базыр, Доржу Барымзаа, Бүлчүкмаа Барымзаа, Натзат Карди, Ончумаа Ондрун, Дыжылаа Темек, Намчан-оол Чудурукпай, Аңчы Бижикмаа, Хураган Көкей, Манзымаа Лопсан, Мокушпан Салчак, Ажыймаа Сувандии, Хеймер-оол Салчак, Лопсан Шагдыр, Николай Монгуш, Ширинди Салчак, Нанзатмаа Салчак, Седип-оол Белекпен, Чаш-Уруг Хиигет, Момбуртук Миндирья, Өшкү Белекпен, Калааржык Сандараа, Саваржык Сандараа, Бады-Сагаан Темек болгаш Багаа.

Чылдар эрткен тудум, суур улам улгадып, чурттакчы чоннуң, өөреникчилерниң саны көвүдеп, ооң төвүнге турган ажыл-агый хөгжүп турган. Школачыларның саны хөй апарганы-биле база оларның өөредилгезинге эптиг болуру-биле Бүрен-Хем эге школазы 1959 чылда чеди чыл школазынче шилчээн. Беш чыл эртерге, 1964 чылда, ол сес чыл школазы кылдыр эде тургустунган.

Сес чыл школазының баштайгы доозукчулары боттарының билииниң херечилелдерин 1972 чылда холга алганнар. Олар өөредилгезин оон ыңай Сарыг-Септиң болгаш Кызылдың школаларынга уламчылап турган.

Ол үеде суурга ийи каът чаа школа ажыглалга кирген. Делгем, чырык болгаш чылыг өөредилге класстарлыг, уругларның эртем-билиг чедип алырынга таарымчалыг кылдыр туттунган школага хөй ажы-төлдүң өөрениринге, башкылар коллективиниң ажылдаарынга таарымчалыг болу берген. Ынчангаш 1973-1974 өөредилге чылында Бүрен-Хем сес чыл школазын ортумак школа кылдыр эде организастаан. Ынчан кожазы суурлар – Суг-Бажы биле Кундустугнуң үстүкү класстарының өөреникчилери база бо школага өөренип эгелээн. Ол чылдарда школаның директору Степан Николаевич Субраков турган.

1974 чылда он чеди кижи суурга онгу класcты баштай доозуп, бышкан билигниң аттестаттарын холга алган. Оларның клазының башкызы Надежда Георгиевна Щербань турганын школа төөгүзү херечилеп турар. Ортумак школаның баштайгы доозукчуларының бирээзи Галина Яновна Аяа – Сарыг-Септиң №2 ортумак школазының амгы директору.

2007-2008 өөредилге чылында школада 180 кижи өөренип, 27 башкы ажылдап турар. Башкыларның шуптузу дээди болгаш ортумак тускай эртемниг. Дээди категорияның башкылары база бар.

Школаның башкылар коллективи чогаадыкчы чаа езу-биле ажылдавышаан. Сөөлгү чылдарда чуртта «Өөредилге» национал төлевилелди боттандырып эгелээни-биле школа амыдыралы ийиги «тынышты» алган. Башкылар өөредилгениң чаа хевирлерин, программаларны ажылдарынга улам ажыглап, өске эш-өөрүнүң мурнакчы дуржулгаларын ажыл-ижинге шиңгээдип ап турар. Олар школа амыдыралының чаа негелделеринге дүүштүр ажылдап, боттарының идепкейлиг чоруун көргүзүп турары демдеглексенчиг.

Аныяк башкыларга дуржулгазын, мергежилиниң чажыттарын дамчыдып берип чоруур хоочун болгаш ак сеткилдиг башкыларга «Россия Федерациязының Улус өөредилгезиниң хүндүлүг ажылдакчызы» аттың эдилекчизи, школада орус дыл болгаш литература башкызы Анна Нестеровна Неволинаны (школада 39 чыл ажылдап турар), эге класстар башкылары Светлана Ивановна Аяаны, Нина Манчыровна Дыгый-оолду дээш, өскелерни-даа хамаарыштырып болур. Ынак школазынга 30-40 чыл ажылдап келген бо башкыларга эш-өөрү чоргаарланыр.

Төрээн Бүрен-Хем школазын аңгы-аңгы чылдарда доoскаш, амгы үеде ында төлептиг ажылдап чоруур башкылар хөй. Оларга О.Ч. Биликтини, Г.Н. Буяндыны, К.Б. Кардини, В.В. Монгушту, Т.С. Хигетти, А.А. Багай-оолду, Р.В. Кара-Монгушту, И.О. Ховалыгны дээш, өскелерни хамаарыштырар. Оларның аразында аныяк башкылар база бар, а ынчап кээрге, эки ажыл моон-даа соңгаар уламчылаарының магадылалы улуг.

Бо өөредилге чылында 65 харлаан төөгүлүг Бүрен-Хем школазын хөй чылдар иштинде кандыг кижилер доoспаан дээр. Оларның аразында ТР-ниң Чазааның Даргазы Шолбан Валерьевич Кара-оол бар. Республиканың амгы бирги удуртукчузу школаны 1983 чылда алдын медаль-биле дооскан.

Школа бодунуң өске-даа доозукчулары: Кызылда №10 ПУ-нуң директору Н.М. Леонов, Тожу кожууннуң Орук шимчээшкининге айыыл чок чорукту хандырар инспекциязының начальниги О.М. Сандараа, кедээ ажыл-агый эртемнериниң кандидады О.Ө. Сандак-Хуурак, ужудукчу алышкылар В.С. биле П.С. Белекпеннер, журналистер Серээ Омзаар, Николай Базыр (ам бистиң аравыста чок) оларның-биле чоргаарланыр. Шак мындыг төлептиг ажылдакчыларның даңзызын ам-даа уламчылап болур.

Бо хүннерде юбилейин демдеглеп турар школада ажыл-иш хайымныг. Ол кезээде ындыг турган, моон-даа соңгаар ындыг турар. Шынап-ла, Бүрен-Хем ортумак школазы суурнуң амгы амыдыралын суларатпайн, доктаамал эки ажылдап турар коллективтерниң бирээзи. Ынчанмайн канчаар, ооң узун төөгүзүнүң быжыг тавaан бөдүүн араттар сеткилинден алгап турргаш, 65 чыл бурунгаар салып берген болгай...

Эрги школа. «РФ-тиң Улус өөредилгезиниң тергиини» хүндүлүг аттың эдилекчизи Е.И. Комлева.

МЭЭҢ АВАМ

Бо чырык черде эң-не эргим, ыдыктыг болгаш кижиниң адап ханмазы үнелиг сөс – Авай. Ону кандыгдаа дылга адаарга, чоок болгаш чылыг кылдыр сагындырар. Авазының аа сүдүн эмген азарганчыг чашка-даа, улгады берген кижиге-даа «авай» деп сөс дөмей эргим.

Аваларга чеже-чеже чогаалчылар, шүлүкчүлер боттарының өлүм чок чогаалдарын сөңневейн чораан дээр. Ол ышкаш, чүс-чүс чылдарда аваларны муң-муң сураглыг кижилер алдаржыдып, алгап каапкан. Кижи өөрээнде-даа, кортканда-даа, а ол ышкаш чурттaлгазындан-даа чарлып чыткаш, «авай» дээрин чогаалдардан номчуп, амыдыралдан көрүп чоруур бис. Ие кижиниң холу чемзиг, сөзү чиге, үнү болгаш көрүжү чымчак. Ооң кылбас-тутпас чүвези чок. Авалар үргүлчү аргаан, дaараан, янзы-бүрү аъш-чем белеткээн турар. Кижи авазынга деңнептер төлептиг чүвени делегейден дилээш-даа, черле тыппас.

Мээң авамның адын Наталья Оруспаевна Оолак дээр. Ол ада-иезиниң улуг уруу, дуңмаларының төлептиг угбазы, акыларының эргим дуңмазы болгаш хөй санныг чоок кижилериниң быжыг чөленгиижи. Авам он сес чыл иштинде Бүрен-Хем суурнуң почта салбырында ажылдап чоруур. Ол ийи ажы-төлдүң иези. Дуңмам Айдыс Бүрен-Хем ортумак школазында 6 «а» класста өөренип турар.

Авам биче сеткилдиг, ажылынга кызымак кижи. Бисти база бодунуң бүгү кылып билир чүүлдеринге өөредип чоруур. Ол биске, шынап-ла, чүгле экини күзээр. Хүн дег чаңгыс ававысты ынчангаш хүндүлээр, аңаа чоргаарланыр бис.

Уйгу-дыжын харамнанмайн,
уругларын өстүрүп каан,
хайыралдыг эргим авам
херелдиг хүн сагындырар.

Ава кижи чокта, ачы-буянныг амыдырал-даа турбас. Ынчангаш ие кижини амыдыралда ынакшылдың үнер дөзү, аас-кежиктиң чаякчызы деп санаар мен. Ававыстың эгээртинмес буяны, сагыш салыышкыны болгаш мерген угааны дээш ону дуңмам-биле хүндүлээр бис. Ооң кижизиг бүдүжү биске үлегер. Өзүп келгеш, аңаа дөмей болур мен.

Чаяана ООЛАК.
Бүрен-Хем школазының 9-ку классчызы.

ТӨРЭЭН СУУРУМ

Мээң чурттап турар суурум адын Бүрен-Хем дээр, ооң турар чери онзагай чараш. Артыы талазындан өг ханазы дег Кускуннуг, Тайбың болгаш Танк деп даглар хат-шуургандан бистиң суурувусту камгалап турар. Эртен туруп келгеш, кедээр дагларже көрүптерге, хой-өшкү ааржы дег чапты берген оъттап чоруур, чаражын канчаар!

Суурувустуң чөөн талазында Тываның бир чараш болгаш улуг хемнериниң бирээзи, күчү-күштүг Каа-Хем бадып чыдар. Ооң ол-бо талаларын янзы-бүрү ыяштар каастап үнген, а хемниң боду балык-байлаң-биле элбек.

Чазын ыяштар бүрүлери частып, оът-көк үнүп келирге, суурну көөрге, арга иштинде турар кылдыр сагындырар. Ында тарып каан чодурааларның, долааналарның болгаш ранеткаларның чечектери частып келирге, сеткил өөрүүр, кижи хей-аът кирер. Кудумчуга кылаштаарга, чыдының чаагайын чүү дээр.

Бүрен-Хемим узун-узун Подгорная, Зеленая, Черемушки, Найырал болгаш Енисей деп кудумчуларлыг. Төрээн суурумда ортумак школа, Культура бажыңы, уруглар сады, эмчи пунктузу болгаш садыглар ажылдап турар.

Мен Подгорная кудумчузунда чурттап турар мен. Мээң кудумчумда эң хөй мал-маганныг өг-бүлелер чурттап турар. Суурум чону чүгле мал-маган эвес, а картофель, капуста болгаш ногаа аймаан хөйү-биле тарып, өстүрүп турар.

Часкы үеде хамык улус шөлдерин тарылгага белеткеп эгелээр. Бо хонуктарда база ол ажылдар кидин түлүк чоруп турар. Чайны чайлады шөлдерге ада-иевиске дузалажып ажылдааш, күзүн элбек дүжүттү алыр бис. Суурум чону ажылга ынак, кызымак болгаш найыралдыг улус. Өзүп келгеш, эртем-билиг чедип алгаш, төрээн черимге кээп, ажылдаар сорулгалыг мен.

Сайлаш ДЕНЧАЙ-ООЛ.
6-гы класстың өөреникчизи.

Арынны солуннуң өөредилге килдизи белеткээн.

Ак халаттыг кижилер

ЭКИ ХЕРЕКТИ ЭЧИЗИНГЕ ЧЕДИРЕР

Кызыл хоорайда, мурнунда чүгле улуг даргалар баар турган, ам «Малчыннар эмнелгези» деп адаттынган эмнелгеге чоокта чаа барган мен. Ында улгады берген хоочуннар оожум ун-биле ол албан чериниң чаа удуртукчузунуң дугайын чугаалажып орлар. «Конуг шыырак терапевт мергежилдиг кыс болгай, хөй-ле улустарның амы-тынын ап, эмнээн, ындыг специалисти даргаладып кааргa, мергежилин чидириптер чүве чоржук. Шаанда, 60 чылдарда, тергиин кезер эмчи турган Николай Васильевич Сизыхты сайыттадып каан соонда, ол мергежилин кагды. База-ла хирург Карим Куулар база кожууннар даргалап чоруп каан болгай» дижип органнар.

Хоочуннарның ол чугаазы сагыжымдан ынмээн. Бир эптиг це тыптырга, № 2 республика эмнелгезиниң кол эмчизи Вера Ховалыговна Анай-оол-биле каш сөс солуштум.

— Вера Ховалыговна, «Кижи чугаалажып таныжар, аът киштежип таныжар» дижир болгай. Баштай бодуңар дугайын таныштырып көрүңерем.

— Өскен, төрээн черим — Чаа-Хөл. Эмчи мергежилин чажымдан сонуургаар чордум. Ынчангаш, 1981 чылда Кызылдың медицина училищезин тергиин эки демдектер-биле дооскаш, республиканың № 1 эмнелгезинге эмчи сестразы бооп ажылдап турдум. Чоннуң кадыы дээш дүн-хүн чок демисежип чоруур эмчилерниң нарын ижин улам хүндүткел-биле көөр апарган мен. Аңаа бир чыл ажылдааш, Красноярскиниң күрүнеиң медицина институдунче кирип алдым. Ооң «эмнелге херээ» деп салбырын 1990 чылда доостум.

Баштай Улуг-Хемниң төп кожуун эмнелгезинге участок эмчизинге үш чыл ажылдадым, ооң соонда республика поликлиниказынга база участок эмчизинге томуйлаткан мен. Аңаа база үш чыл ажылдааным соонда республика эмнелгезиниң №2 терапия салбырынга интенсивтиг терапия палатазының эмчизи апардым. Мени олче мээң нефрология, пульмонология болгаш интенсивтиг терапия талазы-биле мергежил бедидериниң курстарын дооскаанымны барымдаалап чоруткан. 1999—2001 чылдарда клиника ординатуразынга база өөрендим. 2003 чылдың декабрьда ол-ла эмнелгениң №2 терапия салбырының эргелекчизинге томуйлаткан мен.

Кижи хүн бүрү ажылга дуржулга ап, мергежилин бедидер болгай. Ынчалза-даа өөредилгезин уламчылаары черле чугула деп улуг эмчилер меңээ үргүлчү чагып келген. Ынчангаш, чүгле курстарга эвес, кадык камгалалды, пульмонологияны организастаар талазы-биле өөредилгени эртим, аллергология, эндрокринология талазы-биле мергежил бедидериниң курстарын база доостум. Дээди категорияның терапевт эмчизи, 1-ги категорияның пульмонолог эмчизи деп шылгалдаларны база дужаадым. Амгы үеде Соңгу чүктүң медицина айтырыгларының талазы-биле эртем-шинчилел институдунуң (Красноярск) баазазында клиника аспирантуразында бот-өөредилге-биле өөренип турар мен. Шилип алган темам: кижилерниң тыныштаар аарыын эмнээри.

— Бодуңарның дугайында дыка делгереңгей таныштырдыңар. Шыырак белеткелдиг эмчи деп үнелээр апаар. Бо чаа албан-дужаалды кажан хүлээп алдыңар?

— Эрткен чылдың июньда. Бо эмнелгени 1978 чылдан бээр эргелекчилеп келген дуржулгалыг удуртукчу, бедик мергежилдиг эмчи, Россия Федерациязының алдарлыг эмчизи Алефтина Николаевна Ли хүндүлүг дыштанылгаже үнгенде, ооң орнунга ажылдаарын Кадык камгалал яамызындан меңээ саналдааннар. Дыка бодандым. Бо-ла ажылдап келген чылдарымда хөй-ле арга-сүме ап, улуг дуржулгазынга даянып келгеним Алефтина Николаевнаның ажыл-агыйы черле хоомай эвес деп бүзүрээн мен. Мээң бүзүрелим бадыткаттынган. Бо эмнелге амгы үениң дериг-херекселдери-биле дериттинген, ында бедик мергежилдиг, ажыл-ижинге бердинген, улуг дуржулгалыг эмчилер болгаш ортумак медицина ажылдакчылары бар болду. Эки херекти эчизинге чедирер болгай, ынчангаш амгы үеде оларның барык шуптузу-биле эгин кожа, чоннуң медицина хандырылгазын улам экижидер дээш бир демниг туржуп турар бис...

— Ийет, бо эмнелге дугайын каксы чугаалап көрүңерем, Вера Ховалыговна. Чоннуң хөй кезии ону «Малчыннар эмнелгези» азы «Даргалар эмнелгези» дээрден өске чүнү-даа билбес хире.

— Даргалар база мында эмнедип турар. Олар база аарыыр эттиг кижилер ышкажыл. Мындыг сан-түңну солун кылдыр адап көрейн: №2 республика эмнелгезиниң учедунда 32 муң кижи кирип турар, оларның 20 ажыг муну — малчыннар. Бүгү кожууннарда көдээ ажыл-агыйның кандыг-даа хевириниң малчыннарын хүлээп ап турар бис. Олардан аңгыда Адачурттуң Улуг дайынының киржикчилери болгаш инвалидтери, Афганистанга дайын киржикчилери, күш-ажылдың хоочуннары... база кирип турар. Ынчап кээрге, «даргаларның» үлүү кандыг-дыр? Эмнелге хары угда 40 кижини чыттырып эмнеп турар. Оон аңгыда кээп эмнедип турарлар база бар. Эмнелгениң поликлиниказынга бир ээлчегде 100 кижини хүлээп алыр.

Аарыг кижилерни эмнээри-биле эмнелгеде клиника-диагностика лабораториязы, херел диагностиказының кабинеди, физиотерапия, реабилитация албаннары ажылдап турар.

Кандыг-даа албан чериниң ажаалда-тежээлдезинге акша-төгерик херек болгай. Бистиң эмнелгевисти республика бюджединден, медицинаның албан страхованиезиниң болгаш бюджеттен дашкаар дөстерден акшаландырып турар. Ындыг-даа болза, республика дотация дузазы-биле чурттап турар болганда, биске бээр акша черле эвээш бооп турары билдингир. Ынчангаш, боттарывыс база ажылдап алыр арганы ажыглаар ужурлуг бис. Ооң-биле чүгле чаа дериг-херекселдер садып алыр эвес, чыдар улустуң аъш-чем хандырылгазын экижидеринге безин улуг дузалыг бооп турар. Аарыг кижилерге бедик шынарлыг чем безин оларның кадыының экижиринге улуг дуза болур. 1998 чылдан бээр Медицина страхованиезиниң девискээр фондузу-биле керээ чаргаш, чонга эмнелге-профилактика дузазын көргүзүп келген бис. 2006 чылда «Капиталъ медицинского страхование» деп хааглыг акционерлиг ниитилел-биле керээ чарып, эмнелге-профилактика дузазын көргүзүп эгелээн бис.

Оон аңгыда чүгле хоорайның эвес, республиканың-даа албан черлери, организациялары боттарының ажылдакчыларының кадыкшылы дээш сагыш салып, оларны шинчиир, эмнээр болгаш өске-даа медицина дузазын оларга чедирер кылдыр керээлерни бистиң-биле чарып турарлар, медицина дузазын кымга-даа көргүзеринге белен бис. Ону ажыглап турар черлер бар. Эмнелгениң бедик мергежилдиг ажылдакчыларының ачызында кадыкшылын экижиткен кижилер эвээш эвес. Ол ажылды ам-даа уламчылаар бис.

Бисте бедик мергежилдиг, Гиппократтың даңгыраанга шынчы болуп, ажылынга езулуг бердинген аныяк-даа, хоочун-даа эмчилер хөй дээрзин үстүнде демдеглээн мен. Олар чүгле хүн бүрүде кылыр ажылын күүседиринге өйлешпейн, бодунуң хүлээлгезин моон-даа эки кылыры-биле янзы-бүрү аргаларны дилеп тып, ажыктыг, үениң негелдезинге дүүшкен саналдарны киирип турарлар. Чижээ, кижилерниң чүрек аарыын тодарадыр болгаш эмнээр талазы-биле специалист Роза Чаповна Чылбак-оол бо аарыгдан когарап чоруур кижилерни учетка тургузар, оларны хайгааралга доктаамал алыр талазы-биле чаа аргахемчеглерни тыварының оруктарын дилеп турар. А терапевт эмчи Альбина Борисовна Ондар эмнелгеде тургустунган чаа аппаратураларны чөптүг ажыглаар, ону чедип алырда лазерь терапиязының курстарын доозуп алырын күзеп чоруур. Ынчан аарыг улустуң саны дыка кызырлыр дээрзинге ол бүзүрелдиг. Ол мануалдыг терапияны база шиңгээдип алыр күзелдиг.

Бистиң республикавыска «Кадыкшыл» деп национал төлевилел улуг идиглиг бооп турар. Ниитизи-биле алырга, чоннуң кадыкшылын күрүне кичээнгейге ап, ону чугула национал төлевилел кылдыр санаанын медицина ажылдакчылары шупту чөпсүнүп деткип турар. Ооң ачызында республика эмнелгелери чаа машина-техника-даа алган, сөөлгү үениң медицина дериг-херекселдери-биле четчелеттинген, чамдык ажылдакчыларның акша-шалыңы-даа өскен болгай. Ол бүгү чүүлдер эмнелгелер ажылдакчыларының харыысалгазын улам бедидерин негеп турар.

Бистиң чуртувуска эде тургустунуушкун эгелээн соонда планныг экономиканы буруу шапкан болгай. Ооң уламындан планнаашкындан уштунган бис деп санап турар бис. Херек кырында алыр болза, ол чокта ажыл-агыйның көргүзүүн үнелээри болдунмас чүве-дир ийин. Чижек кылдыр бистиң бо эмнелгениң ажылын бадыткаары-биле чамдык сантүңнерни адап көрейн. 2007 чылда 23000 кижини хүлээп алыр турган болзувусса, 25271 кижини хүлээп алган-дыр бис, ол дээрге планны 109 хуу күүсеткенивис болур. Эрткен чылын 12380 орун-хүннери планнаттынган турган, херек кырында 13037 орун-хүну болган, күүселде 105,3 хуу.

Эмнелгениң ажылдакчылары чүгле аарыг улус хүлээп ап, оларны эмнээри-биле кызыгаарлаттынмайн турар. Санитар-профилактика ажылдарынга бистиң киржилгевис база улуг. Эрткен чылын эмчилерниң 12 конференциязын эрттирдивис, эмчилер 14 лекцияны чон аразынга номчаан, 1576 беседаларны кылган болгаш 10 санитар хуудустарын парлап үндүрген.

Коллективтиң мурнунда салдынган сорулгалар улуг. Эмнелге девискээр хуваалдазының аразында кирбейн турарындан материал-техниктиг баазазын ам-даа экижидери элээн берге айтырыг бооп турар. Ол дээрге улуг-биче септелге ажылдарындан аңгыда амгы үениң дериг-херекселдери-биле четчелээшкинни ам-даа уламчылаары-дыр. «Кадыкшыл» деп национал төлевилелдиң негелдезинге дүүштүр чоннуң немелде шинчилгезин база организастаар бис. Кол-ла чүве — ажылдакчыларның профессионал деңнелин улам бедидери эргежок чугула. Бистиң бо сорулгаларывысты боттандырарынга Тывадан Күрүне Думазында депутадывыс Лариса Күжүгетовна Шойгу улуг дузаны көргүзер дээрзинге идегеливис улуг. Ол боду эмчи мергежилдиг кижи-дир, Кадык камгалал яамызынга сайыттың оралакчызынга база ажылдап турган. Ынчангаш, бистиң айтырыгларывысты ол тергиин эки билир.

— Удуртукчу кижиниң шиитпирлээр айтырыглары, шынапла, бажын ажыр болгай. Ол бүгүнү сайгарып турда, хүннер, неделялар шуужуп эрте бээр. Эки эмчи даргалаан соонда, мергежилин чидириптер деп чугаа шын бооп турар ышкажыл?

— Бир эвес административтиг ажылга олуруп бээр болза, чидирери шын. А мен бодум хуумда мергежилимни черле чидирбес деп сорулганы салдым. Хамыктың мурнунда мен эмчи кижи ышкажымчыл. Ынчангаш, мурнунда ажылдап турган черимге эмнеп турганым кижилерниң эмнээшкинин ам-даа уламчылап турар мен. Мында чыдар аарыг кижилерге база доктаамал барып, бодумнуң билиг-мергежилим аайы-биле арга-сүмени-даа кадып, бодум чаа чүүлдерге-даа өөренип турар мен. Бо назыда эмнелге практиказындан чарлыр дугайында бодал менде чок. Гиппократка даңгыраамны берген мен, ону бүгү назыда сагыыр херек...

Салчак ЭРЕС-ООЛ чугаалашкан.

Авторнуң тырттырган чуруу.

ЧАА ЧАГЫРГА ДАРГАЗЫ СОҢГУТКАН

Муниципалдыг Мөңгүн-Тайга кожууннуң Төлээлекчилер хуралының депутаттарының үшкү чыыжының он үшкү сессиязынга муниципалдыг Мөңгүн-Тайга кожуун чагыргазының даргазын чажыт бадылаашкын-биле соңгуур дугайында айтырыгны чугаалашкан.

Чажыт бадылаашкынның түңнелинде депутаттарның хөй нуруузунуң бадылаашкынын алгаш, мурнунда кожуун чагыргазының даргазының оралакчызынга ажылдап турган Алексей Оржакович Очур-оол муниципалдыг Мөңгүн-Тайга кожуун чагыргазының даргазынга соңгуткан.

Бистиң корр.

Тыва Республиканың Саналга палатазының коллегиязының медээзи

Саналга палатазының коллегиязының 2008 чылдың апрель 17-де болган хуралынга 2008 чылдың I кварталында ажылының түңнелдерин үндүрген. Отчеттуг үе дургузунда ниити түңү 28,6 млн. рубльге хажыдыышкыннарны илереткен, оларның аразындан 14,9 млн. рубльге акша-хөреңги хажыдыышкыннары база 13,8 млн. рубльге күрүне өнчүзүн учеттаар чурум хажыдыышкыннары болган. Сүт-Хөл кожуунга ТР-ниң Иштики херектер яамызы-биле кады хыналда хемчеглерни чоруткан. Аңаа 2007 чылдың дургузунда Сүт-Хөл кожууну муниципалдыг район талазы-биле хой ажылын деткииринге субсидиялар төлевирлериниң хоойлуга дүгжүп турарын болгаш оларны төлээриниң барымдаалыын хынаан. ТР-ниң ИХЯ-ның ЭКТ-ниң эргелелиниң баш удур хынап чоруткан ажылдарының түңнелдери-биле 2007 чылда Сүт-Хөл кожуунуң көдээ ажыл-агый кооперативинге үндүрүп берген акша-хөреңгилерни хоойлу хажыдып, үндүр бижээн барымдаалаар бар бооп турар, РФ-тиң КЧК-ның 144-145 чүүлдериниң чуруму езугаар РФ-тиң КК-ниң 159 чүүлүнүң 3-кү кезээнде көрдүнген кем-херектерниң шинчизи-биле (бузурукчу чорук) 6 кеземче херээн оттурган.

Чоруткан хыналда хемчеглерни сайгарып көрген отчеттарның аразында республиканың медицина профилактика төвүнге болган хыналданы демдеглээри чугула. Ооң түңнелинде 2,6 млн. рубльге хажыдыышкыннарны илереткен, оларның аразында 1,0 млн. рубльди шаңналдарга болгаш шалыңга немелделерже хоойлуну хажыдып шилчиткен бооп турар. Мындыг хажыдыышкыннар ТР-ниң Кадык камгалал яамызының талазындан чогуур контроль чогундан болган. Оон аңгыда хыналда үезинде илереттингени-биле ТР-ниң Саң-хөө яамызының болгаш ТР-ниң Кадык камгалал яамызының ажылдакчыларын халаска хандырып турганы илереттинген. Саналга палатазының коллегиязының шиитпири-биле айыттынган фактылар талазы-биле медээлерни ТР-ниң Чазааанче чорудар.

А.АРАНДОЛ,

ТР-ниң Саналга палатазының эрге-хоойлу болгаш информация-аналитиктиг хандырылга эргелелиниң начальниги.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ДОКТААЛДАРЫ

Россия Федерациязының Көдээ ажыл-агый яамызы-биле кады ажылдаар талазы-биле Тыва Республиканың Чазааның төлээлеттирген органының дугайында

2008 чылдың февраль 7 №61 Кызыл хоорай

2007 чылдың июль 24-те «2008 чылда база 2009 болгаш 2010 чылдарның планнаттынган үезинде федералдыг бюджет дугайында» №198-ФХ Федералдыг хоойлунуң 7-ги үүлүнге, Тыва Республиканың 2007 чылдың ноябрь 29-та «2008 чылда Тыва Республиканың республика бюджединиң дугайында» №488 УХ-II Хоойлузунга дүүштүр Тыва Республиканың Чазааның **доктаадыры болза:**

1. Агроүлетпүр комплекизиниң адырында күрүне деткимчезин боттандырар айтырыглар талазы-биле Россия Федерациязының Көдээ ажыл-агый яамызы-биле болгаш «2010 чылга чедир суурнуң социал хөгжүлдези» тускай сорулгалыг федералдыг программаны боттандырарының кызыгаарында Россия Федерациязының Көдээ ажыл-агый яамызының Аграр политика болгаш көдээ девискээрлер хөгжүлдезиниң департаментизи-биле кады ажылдаарынга Тыва Республиканың Чазааның төлээлеттирген органынга Тыва Республиканың Көдээ ажыл-агый яамызын тодарадыр.

2. Мында капсырган 2008 – 2012 чылдарда Көдээ ажыл-агыйны хөгжүдериниң болгаш көдээ ажыл-агый продукциязының, чиг эдиниң болгаш аъш-чем рыногун башкарарының Күрүне программазының хемчеглерин боттандырарының дугайында Россия Федерациязының Көдээ ажыл-агый яамызының болгаш Тыва Республиканың Чазааның аразында Дугуржулганың төлевилелин үүлдүг деп көөр.

3. Тыва Республиканың Чазааның 2007 чылдың январь 18-те «Россия Федерациязының Көдээ ажыл-агый яамызы-биле кады ажылдаар талазы-биле Тыва Республиканың Чазааның төлээлеттирген органының дугайында» №77 доктаалын күүн чидирген деп санаар.

4. Бо доктаалды «Тувинская правда» болгаш «Шын» солуннарынга парлаар.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш.КАРА-ООЛ.

Тыва Республиканың Чазааның 2008 чылдың февраль 7-де №61 доктаалы-биле чүүлдүг деп көрген

2008 – 2012 чылдарда Көдээ ажыл-агыйны хөгжүдериниң болгаш көдээ ажыл-агый продукциязының, чиг эдиниң болгаш аъш-чем рыногун башкарарының Күрүне программазының хемчеглерин боттандырарының дугайында Россия Федерациязының Көдээ ажыл-агый яамызының болгаш Тыва Республиканың Чазааның аразында

ДУГУРЖУЛГАЗЫ

Москва хоорай 2008 чылдың февраль «____»

Россия Федерациязының Көдээ ажыл-агый яамызы, моон ыңай «Яамы» деп адаан, Россия Федерациязының Чазааның 2006 чылдың март 24-те №164 доктаалы-биле бадылаан Россия Федерациязының Көдээ ажыл-агый яамызының дугайында Дүрүмге үндезилеп ажылдап турар сайыт Алексей Васильевич Гордеевтиң нүүрүнде, бир талазында, база Тыва Республиканың Чазаа, моон ыңай «Күүсекчи эрге-чагырга органы» деп адаан, Тыва Республиканың Конституциязынга үндезилеп ажылдап турар Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Шолбан Валерьевич Кара-оолдуң нүүрүнде, ийи талазында, моон ыңай «Талалар» деп адаан, Россия Федерациязының Чазааның 2007 чылдың июль 14-те №446 доктаалы-биле бадылааны 2008 – 2012 чылдарда Көдээ ажыл-агыйны хөгжүдериниң болгаш көдээ ажыл-агый продукциязының, чиг эдиниң болгаш аъш-чем рыногун башкарарының Күрүне программазын (моон ыңай – Күрүне программазы дээн) боттандырар сорулга-биле дараазында көргүскен үүл дугайында бо Дугуржулганы чарган (моон ыңай – Дугуржулга дээн).

1. Дугуржулганың үүлдери

Дугуржулганың үүлүнге болза, Күрүне программазының хемчеглерин боттандырар талазы-биле Талаларның кады ажылдажылгазы болур.

2. Талаларның хүлээлгелери

2.1. Яамының хүлээлгелери:

2.1.1. Күүсекчи эрге-чагырга органынга Күрүне программазының хемчеглерин боттандырарынга эргежок чугула нормативтиг-эргехоойлу актыларын бээр.

2.1.2. Күүсекчи эрге-чагырга органынга Күрүне программазының хемчеглерин боттандырарынга көрдүнген федералдыг бюджеттен бюджет ассигнованияларының хемчээлдерин Күүсекчи эрге-чагырга органынга чогуур өйүнде дыңнадыр.

2.1.3. Күрүне программазының кызыгаарында боттандырып турар хемчеглериң консультация, организастыг болгаш информастыг деткимчезин боттандырар.

2.1.4. Күүсекчи эрге-чагырга органынга Күрүне программазын боттандырарының дугайында отчет майыктарын, Россияның Көдээ ажыл-агый яамызының бадылааны регламент езугаар оларны тургузарының болгаш киирер хуусааларын дыңнадыр.

2.2. Күүсекчи эрге-чагырга органының хүлээлгелери:

2.2.1. Күрүне программазының дүрүмнерин барымдаалап ажылдап кылган көдээ ажыл-агыйны хөгжүдериниң болгаш көдээ ажыл-агый продукциязының, чиг эдиниң болгаш аъш-чем рыногун башкарарының девискээр программазын ажылдап кылыр болгаш доктаадыр.

2.2.2. Күрүне программазының хемчегериниң акшаландырыышкынын Тыва Республиканың республика бюджединиң акша-хөреңгилери-биле база Күрүне программазында көрдүнген байдалдарда бюджеттен дашкаар акша-хөреңгилериниң күсели-биле боттандырар.

2.2.3. Күрүне программазын боттандырарының тускай сорулгалыг айтыкчыларын база Дугуржулгада №1, 2 капсырылгалар езугаар көдээ ажыл-агый хөгжүлдезиниң көргүзүглерин чедип алырын хандырар.

2.2.4. Отчеттарны яамының доктааткан чуруму, майыктары болгаш хуусаалары езугаар Дугуржулганың 2.1.4. пунктузунга дүүштүр ниити ажыглал четкилериниң каналдары-биле саазын болгаш электроннуг эдилекчилерге киирер.

2.2.5. Күрүне программазын боттандырар кызыгаарда Тыва Республикага эрттирип турар хемчеглериң консультация, организастыг болгаш информастыг деткимчезин боттандырар.

2.2.6. Көдээ ажыл-агый бараанларының бүдүрүкчүлериниң хөй-ниитиге улуг ужурдузалыг сонуургалдарын дугуруштурарынга болгаш чурттакчы чоннуң амы-тынынга айыл чок, чижилгеге киржип болур, шынарлыг көдээ ажыл-агый продукциязын бүдүрерин нормативтиг хандырарынга байдалдарны тургузарынга көдээ ажыл-агый бараанларының бүдүрүкчүлериниң эвилелдерин (ассоциацияларын) киириштирер.

2.2.7. Эрге-чагырганың сонуургалдыг органнарының, көдээ ажыл-агый бараанларының бүдүрүкчүлериниң эвилелдериниң (ассоциацияларының), ат-дужаалы-биле Тыва Республиканың Чазааның Даргазының оралакчызындан куду эвес албан-дужаалдыг кижи удуртуп турары эртем ниитилелдериниң төлээлериниң киржилгези-биле Күрүне программазының хемчеглерин боттандырар талазы-биле харылзаштырар органы тургузар болгаш чогуур айтырыгларны айда бирден эвээш эвес катап үргүлчү сайгарып чугаалажырын хандырар.

2.2.8. Россияның Көдээ ажыл-агый яамызының чогуур сүмелерин барымдаалап Тыва Республиканың Күрүне программазын боттандырар талазы-биле кол-кол хемчеглериң 5 чылда планын болгаш ээлчеглиг чылда ажылдың графигин ажылдап кылыр.

2.2.9. Тыва Республикага Күрүне программазының киржикчилери-биле Күрүне программазынга комплекстиг киржириниң дугайында дугуржулгаларны чарар. Дугуржулгаларда чемишчидилгелер, үрезиннер болгаш көдээ ажыл-агыйга амгы үениң техниказын, база ол ышкаш эчис сорулгаларны чедип алыр сорулга-биле регионнар программазында көрдүнген хемчеглерни кады акшаландырарынга күрүне деткимчезин бээрин көрген турар ужурлуг.

3. Талаларның харыысалгазы

Дугуржулга талазы-биле боттарының хүлээлгелерин күүсетпээн азы чогууру-биле күүсетпээн таварылгада, Талалар Россия Федерациязының хоойлужудулгазынга дүүштүр харыысалгалыг болур.

4. Оон-даа өске негелделери

4.1. Бо Дугуржулга талазы-биле талаларның тыптып кээп болур шупту чаргыларын болгаш чөрүлдээлерин чугаалажыышкын аргазы-биле чорудар. Талалар чөпшээрежилгеге келбээн таварылгада, Талаларның аразында тыптып келген чөрүлдээлерни Россия Федерациязының хоойлужудулгазынга дүүштүр көөр.

4.2. Талалар Күрүне программазынче кирип турар тускай сорулгалыг федералдыг болгаш ведомстволар программаларының хемчеглерин боттандырар сорулга-биле айыттынган программаларның хемчеглерин чорудар, акшаландырарын хандырар болгаш регионнар талазы-биле тускай сорулгалыг көргүзүглерни чедип алыр талазы-биле кады ажылдажылга дугайында чогуур дугуржулгаларны чыл санында чарар.

4.3. Күрүне программазының хемчеглерин акшаландырарын өй-шаанда организастаар сорулга-биле Талалар көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезин деткиир талазы-биле хемчеглерни акшаландырар кезээнде кады ажылдажылга дугайында дугуржулгаларны чыл санында чарар.

4.4. Шупту өскерилгелер, немелделер болгаш бо дугуржулгада капсырылгалар күштүг болуру, бир эвес оларны бижимел-биле кылган болгаш Талаларның төлээлеттирген кижилери аңаа адын салган болза күштүг болур база олар Дугуржулганың чарылбас кезээ болур.

4.5. Дугуржулга аңаа Талалар адын салган хүүнден эгелеп 2012 чылга чедир күштүг болур.

4.6. Дугуржулганы дең юридиктиг эргелиг ийи экземплярларга тургускан, Талалар бүрүзүнге бир экземпляр турар.

Россия Федерациязының көдээ ажыл-агый сайыды _____ А.ГОРДЕЕВ.

Тыва РеспубликаныңЧазааның Даргазы _____Ш.КАРА-ООЛ.

2008 чылдың февраль «____» -те Дугуржулгага капсырылга №1

Тыва Республикага 2008-2012 чылдарда көдээ ажыл-агый хөгжүлдезиниң ШИМЧЭЭШКИНИ БОЛГАШ БАШ БУРУНГААР АЙТЫЫШКЫНЫ

Көргүзүглери	Эге хемчээли	2008 ч.	2009ч.	2010 ч.	2011 ч.	2012 ч.
1.	2.	3	4	5	6	7
1. Шупту категорияның ажыл-агыйларынга көдээ ажыл-агый продукциязын бүдүрериниң көргүзүкчүзү (деңнээн өртектерге)	эрткен чылга хуулар-биле	103,8	103,9	104,1	104,1	104,1
2. Шупту категорияның ажыл-агыйларынга мал ажылының продукциязын бүдүрериниң көргүзүкчүзү (деңнээн өртектерге)	-«-	104,8	105,1	105,1	105,0	105,1
3. Шупту категорияның ажыл-агыйларынга үнүш өстүрер ажылдың продукциязын бүдүрериниң көргүзүкчүзү (деңнээн өртектерге)	-«-	102,9	102,8	103,1	103,1	103,1
4. Көдээ ажыл-агыйының үндезин капиталынга инвестицияларның физиктиг хемчээлиниң көргүзүкчүзү	-«-	115	110,6	110,2	108,5	107,1
5. Көдээ черде бажың ажыл-агыйларының бар курлавырлары	ажыл-агый кежигүнүнге рубль хууларга	3930	4205	4460	4770	5104
6. Көдээ ажыл-агый организацияларынга көдээ ажыл-агый техниказының кол-кол хевирлерин чаартыр коэффициентизи:						
тракторлар	-«-	3,0	4,0	5,0	6,0	8,0
тараа ажаар комбайннар	-«-	1,2	1,8	2,5	2,5	3,1
мал чемин ажаар комбайннар	-«-	1,0	1,2	1,8	2,1	2,5
7. 100 га тарылга шөлүнге көдээ ажыл-агый организацияларының энергия хандырылгазы (тракторларның, комбайннарның болгаш боду чоруур машиналарның күжүнүң номиналдыг өртээ)	л.с.	335	340	340	340	340
8. Шупту категорияның ажыл-агыйларында күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң көргүзүкчүзү	эрткен чылга хуулар-биле	104,8	104,9	105,2	105,2	105,2

2008 чылдың февраль «____» -те Дугуржулгага капсырылга №2

Тыва Республикага 2008-2012 чылдарда көдээ ажыл-агый продукциязының, чиг эдиниң болгаш аъш-чеминиң рыногун хөгжүдер болгаш таарыштыр башкарар Күрүне программазының хемчеглерин боттандырарының ТУСКАЙ СОРУЛГАЛЫГ АЙТЫКЧЫЛАРЫ

ч/е №	Көргүзүглери	Эге хемчээли	2008 ч.	2009ч.	2010 ч.	2011 ч.	2012 ч.
1	2	3	4	5	6	7	8
	I. Көдээ ажыл-агый девискээрлериниң турум хөгжүлдези Көдээ суурларның социал инфраструктуразының болгаш инженер тудуглар хөгжүлдезиниң деңнелин бедидери						
1.	Көдээ черде чурттап турар хамаатыларга, аныяк өг-бүлелерге болгаш аныяк специалистерге чурталга оран-бажыңын киирери болгаш садып алыры, шупту:	мун дөрбелчин метр	19,0	21,0	24,0	25,0	26,0
	оон иштинде: аныяк өг-бүлелерни болгаш аныяк специалистерни чиик өртектиг бажыңбиле хандырар талазы-биле хемчеглер	-«-	10,0	13,0	15,0	16,0	17,0
2.	Көдээ чурттакчыларның ижер суг-биле хандыртынганы	хуулар-биле	2,2	2,4	2,7	3,0	3,3
	II. Көдээ ажыл-агыйның ажылдаарының ниити байдалдарын тургузары. Хөрзүннүң дүжүткүрүн тудары						
3.	Көдээ ажыл-агыйның ажыглалдыг черлерин көдээ ажыл-агый саарылгазындан үне бээрин баш удур болдурбас	мун.га	12,0	22,0	25,0	28,0	30,0
4.	Черлерни суг дадарыындан, суг шыва алырындан болгаш сугга баарындан камгалаары	-«-	х	х	х	х	х
5.	Көдээ ажыл-агыйның ажыглалдыг черлерин хат дадарыындан болгаш куруглаарындан камгалаар болгаш камгалап арттырар.	мун.га	1,0	4,0	5,0	6,0	8,0
6.	Минералдыг чемишчидилгени чорудары	мун тонн	2,5	3,0	3,5	4,0	4,5
	Көдээ ажыл-агый адырында күрүнеиң информастыг хандырылга системазын тургузары (КАКИХС)						
7.	АҮК-түң эргелелиниң регионда органының КАКИХС-тин берип турары функция аргаларын ажыглаары	ийе/чок	ийе	ийе	ийе	ийе	ийе
8.	Көдээ ажыл-агый продукциязының бүдүрүкчүлеринге электроннуг хевирге күрүнеиң ачы-дузазын бээрин хандырган КАКИХС-тен информация берип турар АҮК-түң эргелелиниң муниципалдыг органнарының саны	саны	5	6	9	13	17
9.	КАКИХС-тин берип турары функция аргаларын ажыглап турар муниципалдыг органнарның эргелелдериниң саны	саны	6	6	9	13	17
10.	Көдээ ажыл-агыйның бүдүрүкчүлеринге күрүне ачы-дузаларын электроннуг хевирге берип турар муниципалдыг органнарының эргелелдериниң саны	ийе/чок	ийе	ийе	ийе	ийе	ийе
	Көдээ ажыл-агый бараанларының бүдүрүкчүлеринге база көдээ ажыл-агыйга специалистерни эде белеткээринге консультация дузазын кадары						
11.	Чедирген ачы-дузаларның саны	мун санныг кижи					5
12.	Консультация дузазын кадарының талазы-биле республика төптериниң консультантыларының саны						1
13.	Мергежилин бедидип турар азы бир чыл дургузунда белеткел эрткен көдээ ажыл-агый организацияларының удуртукчуларының саны	-«-	24	26	27	29	30
	III. Көдээ ажыл-агыйының мурнады көрген иштики адырларының хөгжүлдези						
14.	Мал-маганны болгаш кушту бүдүрери (диригге деңзилээни)	мун тонн	26,7	28,0	30,0	32,0	33,0
15.	Сүт бүдүрүлгези	-«-	56,0	58,0	60,0	61,0	62,0
	Уксаалыг мал ажылының деткимчези						
16.	Уксаалыг чаш малды сайгарарының немелде өзүлдези (чижеглел баштыг)	эрткен чылга хуулар-биле	0,4	1,2	6,5	7,3	3,4
17.	Уксаалыг малдың ниити баш санында бот-деңзизи	-«-	10,5	11,7	13,5	14,2	15,0
	Соңгу үүктүң иви ажылын болгаш чылгылыг аът ажылын хөгжүдери						
18.	Чыл төнчүзүнде көдээ ажыл-агый организацияларында, тараачын (фермер) ажыл-агыйларында, хууда сайгарлыкчыларны киириштир, ивилериниң баш саны	мун баш	1,7	1,9	1,9	2,0	2,0

ч/е №	Көргүзүглери	Эге хемчээли	2008 ч.	2009ч.	2010 ч.	2011 ч.	2012 ч.
1	2	3	4	5	6	7	8
19.	Чыл төнчүзүнде көдээ ажыл-агый организацияларында, тараачын (фермер) ажыл-агыйларында, хууда сайгарлыкчыларны кииришти, чылгы аттарның баш саны	-«-	11,8	12,1	12,5	12,8	13,2
20.	Чыл төнчүзүнде көдээ ажыл-агый организацияларында, тараачын (фермер) ажыл-агыйларында, хууда сайгарлыкчыларны кииришти, төрүүр хойларның болгаш өшкүлерниң баш саны	муң баш	152,9	160,5	168,5	176,9	185,7
	Малдың халдавырлыг аарыгларының нептереп тараарын болдурбас хемчеглерни чорудар						
21.	Малдың гиподерматозтан аарыырының деңнели	%	25,5	15	0	0	0
22.	Аарыгны эрте шинчип тодарадыр методтарны ажыглаары	ийе/чок	чок	ийе	ийе	ийе	ийе
	Үнүш өстүрер ажылдың адырларын хөгжүдери Тулган эки сорттарның үрезинин кылыр ажылды деткиири						
23.	Тулган эки үрезиннер-биле тарып чаак чер шөлүнүң бот-деңзизи, тарып каан черниң ниити шөлүнде	хуу	4	7	9,6	11,4	13,0
	Кыдыкы Соңгу чүктүң районнарынга болгаш аңаа деңнээн черлерде көдээ ажыл-агый бараанларының бүдүрүкчүлерин деткиири						
24.	Тараан черниң шөлү	муң га	9,5	10,6	11,6	18,5	22,4
25.	Үрезиннерге хереглели	муң тонна	1,5	1,7	1,7	3,0	3,6
	IV. Саң-хөөнүң доктаамал болурун чедип алыр Чээлилерниң таарымчалыг болурун бедидер						
26.	Субсидияладыр кредиттерниң (чээлилерниң) хемчээли, ниитизи-биле	млн.рубль	234,0	266,0	182,0	205,0	233,0
	ооң иштинде						
	кыска хуусааның	-«-	68,0	90,0	100,0	110,0	120,0
	Инвестициянын	-«-	166,0	176,0	82,0	95,0	113,0
	Суурга ажыл-агыйның биче хевирлериниң саң-хөөзүнүң доктаамал болурун бедидери						
27.	Тараачын (фермер) ажыл-агыйларының, хууда дузалал ажыл-агыйларының, көдээ ажыл-агыйның хереглел кооперативтериниң болгаш көдээ черде чурттап турар хамаатыларның субсидиялаан кредиттерниң (чээлилерниң) хемчээли	млн.рубль	322,0	360,0	405,0	450,0	495,0
28.	Эрткен чылга деңнештирген өртектерге чурттакчы чоннуң, тараачын (фермер) ажыл-агыйларының бүдүрген продукцияларын сайгарарының өзүлдези	%	19,4	24,4	29,4	34,4	39,2
29.	Бүгү хевириниң ажылдап турар көдээ ажыл-агыйның хереглел кооперативтериниң чогуур деңзизи (бүрүткеткен кооперативтерниң ниити санынга %-биле), шупту	%	35	40	45	50	55
	ооң иштинде:						
	кредиттиг	-«-	9,8	16,2	21	25,8	28,8
	болбаазырадыр	-«-	42,4	36,2	31,9	27,3	24,2
	хандырылга-сайгарылга	-«-	37,8	38,0	40,0	45,0	47,0
30.	Тараачын (фермер) ажыл-агыйларының, хууда дузалал ажыл-агыйларының, көдээниң хереглел кооперативтериниң болгаш көдээ черде чурттап турар хамаатыларның субсидиялаан кредиттериниң хемчээли	млн. рубль	1821,3	2169,6	2483,6	2227,0	1687,0
	Көдээ ажыл-агыйның техниктиг болгаш технологтуг чаартылгазы						
31.	Көдээ ажыл-агыйларының, тараачын (фермер) ажыл-агыйларының, хууда сайгарлыкчыларны кииришти, көдээ ажыл-агый техниказын садып алыры:						
	тракторлар	кезек	15	20	25	30	40
	тараа ажаар комбайннар	-«-	2	6	4	4	5
	мал чемин ажаар комбайннар	-«-	2	2	2	3	4
32	Кииришти рген кредиттерниң хемчээли	муң рубль	17150	27700	27450	32550	42800
	Көдээ ажыл-агыйга болгу дег айыылды кудуладыры						
33.	Ниити тарылга шөлүнде камгалаттынган тарылга шөлдериниң чогуур деңзизи	%	28	30	32	35	40

Россия Федерациязының көдээ ажыл-агый сайыды _____А.В.ГОРДЕЕВ.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы _____Ш.В.КАРА-ООЛ.

Уругну школа назыны четпээннер өөредилгезиниң кол ниити өөредилге программазын боттандырып турар муниципалдың өөредилге албан черлеринге тургузары дээш ада-ие төлевириниң кезииниң компенсациязын төлеп бээринге субвенция хевирлиг саң-хөө дузазын Тыва Республиканың республика бюджединден 2008-2010 чылдарда Тыва Республиканың муниципалдыг районнарынга болгаш хоорай округтарынга бээр чурумунуң дугайында

2008 чылдың март 7 №111 Кызыл хоорай

Россия Федерациязының Чазааның 2007 чылдың декабрь 29-та «Уругну школа назыны четпээннер өөредилгезиниң кол ниити өөредилге программазын боттандырып турар күрүнеиң болгаш муниципалдың өөредилге албан черлеринге тургузары дээш ада-иеиң төлевириниң кезииниң компенсациязын төлеп бээринге Россия Федерациязының субъектилериниң бюджеттеринге федералдыг бюджеттен 2008-2010 чылдарда субсидия бээр чурумунуң болгаш негелделериниң дугайында» №973 доктаалынга дүүштүр Тыва Республиканың Чазаанын **доктаадыры болза:**

1. Мында капсырган:

Тыва Республиканың муниципалдыг районнарның болгаш хоорай округтарының чарыгдал хүлээлгелерин күүседиринге школа назыны четпээннер өөредилгезиниң кол ниити өөредилге программазын боттандырып турар муниципалдың өөредилге албан черлеринге уругну тургузары дээш ада-иеиң төлевириниң кезииниң компенсациязын төлеп бээриниң талазы-биле субвенция хевирлиг саң-хөө дузазын Тыва Республиканың республика бюджединден 2008-2010 чылдарда бээриниң дүрүмнерин;

Тыва Республиканың муниципалдыг районнарынга болгаш хоорай округтарынга школа назыны четпээннер өөредилгезиниң кол ниити өөредилге программазын боттандырып турар муниципалдың өөредилге албан черлеринге уругну тургузары дээш ада-иеиң төлевириниң кезииниң компенсациязын төлеп бээринге субвенцияларны хуваар методиказын;

школа назыны четпээннер өөредилгезиниң кол ниити өөредилге программазын боттандырып турар муниципалдың өөредилге албан черлеринге уругну тургузары дээш ада-иеиң төлевириниң кезииниң компенсациязын төлеп бээринге субвенцияларны 2008 чылда Тыва Республиканың муниципалдыг районнарынга болгаш хоорай округтарынга хуваалдазын бадылаар.

2. Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органының муниципалдың өөредилге албан черлеринге уругну тургузары дээш ада-иеиң төлевириниң кезииниң компенсациязын доктаадыры болгаш төлеп бээри дээш харыысалгалыг төлээзинге Тыва Республиканың Өөредилге, эртем болгаш аныяктар политиказының яамызын тодарадыр.

3. Саң-хөө хандырылгазының үндезини субсидия болуп турары Тыва Республиканың бюджединиң кассалыг чарыгдаларының талазы-биле операцияларны, 2008 чылда Федералдыг казначействонуң девискээр органнарында ажыттынган Тыва Республиканың бюджединиң акша-хөреңгилер алыкчызының агар саннарынга көөр.

4. Тыва Республиканың Өөредилге, эртем болгаш аныяктар политиказының яамызы Өөредилге талазы-биле федералдыг агентилел-биле Россия Федерациязының Өөредилге болгаш эртем яамызының бадылааны майык езугаар субсидиялар бээриниң дугайында Дугуржулганы чарар.

5. Субвенцияларны тускай сорулгазынга ажыглаарының контролюн Тыва Республиканың Өөредилге, эртем болгаш аныяктар политиказының яамызынга болгаш Тыва Республиканың Саң-хөө-бюджет хайгааралының талазы-биле албанынга дагзыр.

6. Бо доктаал 2008 чылдың январь 1-ден эгелеп күштүг болур.

7. Бо доктаалды «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарынга парлаар.

8. Бо доктаалдың күүселдезиниң контролюн Тыва Республиканың Өөредилге, эртем болгаш аныяктар политиказының яамызынга дагзыр.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш.КАРА-ООЛ.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазының 2008 чылдың март 7-де №111 доктаалы-биле бадылаан

Тыва Республиканың муниципалдыг районнарның болгаш хоорай округтарының чарыгдал хүлээлгелерин күүседиринге школа назыны четпээннер өөредилгезиниң кол ниити өөредилге программазын боттандырып турар муниципалдың өөредилге албан черлеринге уругну тургузары дээш ада-иеиң төлевириниң кезииниң компенсациязын төлеп бээриниң талазы-биле субвенция хевирлиг саң-хөө дузазын Тыва Республиканың республика бюджединден 2008-2010 чылдарда бээриниң

ДҮРҮМНЕРИ

1. Бо Дүрүмнер Тыва Республиканың муниципалдыг районнарының болгаш хоорай округтарының чарыгдал хүлээлгелерин күүседиринге Тыва Республиканың республика бюджединден школа назыны четпээннер өөредилгезиниң кол ниити өөредилге программазын боттандырып турар муниципалдың өөредилге албан черлеринге уругну тургузары дээш ада-иеиң төлевириниң кезииниң компенсациязын төлеп бээриниң талазы-биле субвенция хевирлиг саң-хөө дузазын 2008-2010 чылдарда бээриниң чурумнарын тодарадып турар.

2. Тыва Республиканың муниципалдыг районнарының болгаш хоорай округтарының тус чер бюджеттеринге субвенцияларны Өөредилге талазы-биле Федералдыг агентилел-биле Дугуржулгага дүүштүр көрдүнген бюджет хүлээлгелериниң лимиттериниң болгаш акшаландырыышкынның хемчээлдериниң кызыгаарында республика бюджединиң түннел бюджет даңзызы-биле дүүштүр бээр.

3. Бо дүрүмнериниң 2-ги пунктузунда айыттынган акша-хөреңгилерни Тыва Республиканың Өөредилге, эртем болгаш аныяктар политиказының яамызы муниципалдыг районнарның (хоорай округтарының) төлээлеткен органнарының тус чер бюджеттериниң күүселдезиниң кассалыг хандырылгазын боттандырып турарда Федералдыг казначействонуң девискээр органнарында ажыткан тус чер бюджеттериниң акша-хөреңгилер алыкчыларының агар санынче шилчидер.

4. Тыва Республиканың Өөредилге, эртем болгаш аныяктар политиказының яамызы отчеттуг кварталдың дараазындагы квартал санында айның 15-ки хүнүнге чедир Өөредилге талазы-биле федералдыг агентилелге муниципалдың өөредилге албн черлеринге уругну тургусканы дээш ада-иеиң төлевириниң кезииниң компенсациязын боттандырарының талазы-биле Тыва Республиканың бюджединиң (тус чер бюджеттериниң) чарыгдалдарының дугайында отчетту Россия Федерациязының Өөредилге болгаш эртем яамызының доктааткан майыы-биле киирер.

5. Муниципалдыг районнарның болгаш хоорай округтарының бюджеттеринге субвенцияларны муниципалдыг районнарның болгаш хоорай округтарының тус чер бот-башкарылга органнарының пособиелер төлээринге кассалыг чарыгдалдарының компенсацияларының орнун кезектеп тургузар арга-биле бээр. Орнун тургузарда муниципалдыг районнарның болгаш хоорай округтарының тус чер бот-башкарылга органнарының чогуур отчеттарынга үндезилеп чорудар.

6. Муниципалдыг районнарның болгаш хоорай округтарының төлээлеткен органнары:

- отчеттуг үениң дараазындагы үезинде ай санында айның 6-гы хүнүнге чедир Тыва Республиканың Өөредилге, эртем болгаш аныяктар политиказының яамызынга муниципалдың өөредилге албан черлеринге уругну тургусканы дээш ада-иеиң төлевириниң кезииниң компенсациязын төлээрин боттандырарының талазы-биле отчетту Россия Федерациязының Өөредилге болгаш эртем яамызының доктааткан майыы-биле киирер;

- ай санында 20-ниң хүнүнге чедир Тыва Республиканың Өөредилге, эртем болгаш аныяктар политиказының яамызынга Тыва Республиканың Өөредилге, эртем болгаш аныяктар политиказының яамызының доктааткан майыы-биле муниципалдың өөредилге албан черлеринге уругну тургусканы дээш ада-иеиң төлевириниң кезииниң компенсациязын төлээрин боттандырар акша-хөреңгилерге хереглелиниң чагыын киирер.

7. Тыва Республиканың Саң-хөө яамызы пособиелер төлээринге акша-хөреңгилерни ажыглаанының дугайында оларның отчеттарының түннелдери-биле муниципалдыг районнарның болгаш хоорай округтарының тус чер бюджеттериниң аразында субвенциялар хемчээлдерин эде хуваар эргелиг.

Уругларны харагалзакчыларның (ажаап-тежээр улустуң) өг-бүлелеринге болгаш азыраан өг-бүлелерге тургусканы дээш, база ол ышкаш Тыва Республикага уруглар азыраан ада-иелериниң күш-ажылын төлээринге субвенциялар хевирлиг саң-хөө дузазын республика бюджединден 2008-2010 чылдарда тус чер бюджеттеринге бээриниң дугайында

2008 чылдың март 7 №112 Кызыл хоорай

Россия Федерациязының Чазаанын 2007 чылдың декабрь 29-та «Уругларны харагалзакчылар (ажаап-тежээр улус) өг-бүлелеринге болгаш азыраан өг-бүлелерге тургусканы дээш, база ол ышкаш уругларны азыраан ада-иелериниң күш-ажылын төлээринге федералдыг бюджеттен 2008-2010 чылдарда Россия Федерациязының субъектилериниң бюджеттеринге субсидияларны бээр чурумунуң дугайында» №944 доктаалынга база Тыва Республиканың 2007 чылдың июнь 18-те «Уругларны харагалзакчылар (ажаап-тежээр улус) өг-бүлелеринге болгаш азыраан өг-бүлелерге тургузарынга акша-хөреңгилер төлээриниң чурумунуң болгаш хемчээлиниң дугайында» №195 УХ-II Хоойлузунга дүүштүр Тыва Республиканың Чазаанын **доктаадыры болза:**

1. Мында капсырган:

республика бюджединден уругларны харагалзакчылар (ажаап-тежээр улус) өг-бүлелеринге болгаш азыраан өг-бүлелерге тургузарынга, база ол ышкаш Тыва Республикага уруглар азыраан ада-иеиң күш-ажылын төлээринге субвенция хевирлиг саң-хөө дузазын тус чер бюджеттеринге бээр дүрүмнерин;

уругларны харагалзакчылар (ажаап-тежээр улус) өг-бүлелеринге болгаш азыраан өг-бүлелерге тургузарынга, база ол ышкаш Тыва Республикага уруглар азыраан ада-иеиң күш-ажылын төлээринге субвенциялар хемчээлин Тыва Республиканың муниципалдыг районнар болгаш хоорай округтарының талазы-биле хуваалдазын бадылаар.

2. Тыва Республиканың Чазаа Өөредилге талазы-биле федералдыг агентилел-биле уругларны харагалзакчылар (ажаап-тежээр улус) өг-бүлелеринге болгаш азыраан өг-бүлелерге тургузарынга, база ол ышкаш Тыва Республикага уруглар азыраан ада-иеиң күш-ажылын төлээринге Россия Федерациязының субъектизиниң бюджединге субсидияны бээриниң дугайында Дугуржулганы чарар.

3. Саң-хөө хандырылгазының үндезини субсидия болуп турары Тыва Республиканың бюджединиң кассалыг чарыгдалдарының талазы-биле операцияларны, 2008 чылда Федералдыг казначействонуң девискээр органнарында ажыттынган Тыва Республиканың бюджединиң акша-хөреңгилер алыкчызының агар саннарынга көөр.

4. Тыва Республиканың Өөредилге, эртем болгаш аныяктар политиказының яамызы отчеттуг кварталдың дараазындагы квартал санында айның 15-ки хүнүнге чедир уругларны харагалзакчылар (ажаап-тежээр улус) өг-бүлелеринге болгаш азыраан өг-бүлелерге тургузары-биле, база ол ышкаш Тыва Республикага уруглар азыраан ада-иеиң күш-ажылын төлээри-биле холбашкан Тыва Республиканың каттышкан бюджединиң чарыгдалдарының дугайында отчетту Өөредилге талазы-биле федералдыг агентилелге Россия Федерациязының Өөредилге болгаш эртем яамызының доктааткан майыы-биле киирер.

5. Бо доктаалды «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарынга парлаар.

6. Бо доктаалдың күүселдезиниң контролюн Тыва Республиканың Өөредилге, эртем болгаш аныяктар политиказының яамызынга дагзыр.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш.КАРА-ООЛ.

Тыва Республиканың Чазааның 2008 чылдың март 7-де №112 доктаалы-биле бадылаан

Уругларны харагалзакчыларның (ажаап-тежээр улустуң) өг-бүлелеринге болгаш азыраан өг-бүлелерге тургусканы дээш, база ол ышкаш Тыва Республикага уруглар азыраан ада-иелериниң күш-ажылын төлээринге субвенциялар хевирлиг саң-хөө дузазын республика бюджединден 2008–2010 чылдарда тус чер бюджеттеринге бээриниң

ДҮРҮМНЕРИ

1. Бо Дүрүмнер республика бюджединиң акша-хөреңгилериниң күсели-биле уругларны харагалзакчылар (ажаап-тежээр улус) өг-бүлелеринге болгаш азыраан өг-бүлелерге

тургузарынга, база ол ышкаш уруглар азыраан ада-иениң күш-ажылын төлээринге ай санының төлевирлерин боттандырарынга субвенция хевирлиг саң-хөө дузазын 2008-2010 чылдарда Тыва Республиканың тус чер бюджеттеринге бээриниң чурумнарын тодарадып турар.

2. Субвенцияларны оларны төлээрин боттандырып турар тус чер бюджеттеринге, бир эвес бичии уругнуң ада-иези билдинмес, чок апарган, өлгөн деп чарлаан, ада-ие эргезин казыткан, ада-ие эргезин кызыгаарлаан, медээ чок читкен деп санаан, ажылдап шыдавас (ажылдап шыдаары кызыгаарлаашкынныг), кадыкшылының байдалының аайы-биле бичии уругну амы-хууда боттары кижизидип болгаш азырап шыдавас, хосталгазын казып шиидерин күүседир албан черлеринде кеземче хуусаазын эрттирип турар, кем-херек үүлгеткенинге каразыттырып азы буруудаттыргаш, хоругдаар черлерде турар, уругларын кижизидериндан азы оларның эргелерин болгаш сонуургалдарын камгалаарындан ойталап турар азы кижизидилге, эмнелге албан черлеринден, чурттакчы чоннуң социал камгаладылга албан черлеринден чок болза аңаа дөмей өске-даа албан черлеринден бодунуң уруун алырындан ойталаан болза, ынчан субвенцияларны бээр.

3. Тыва Республиканың Өөредилге, эртем болгаш аныяктар политиказының яамызы тус чер бюджеттеринге субвенцияларны бо дүрүмнерниң 1-ги пунктузунда айыттынган сорулгаларга Социал чарыгдалдарны кады акшаландырар федералдыг фондудан ылгап берип турар бюджет ассигнованияларының кызыгаарында шилчидип бээр.

4. Тус чер бюджеттеринге субвенцияларны Федералдыг казначействонуң девискээр органнарының тус чер бюджеттериниң күүселдезин кассалыг хандырарынга ажыттынган агар саннарынче шилчидер.

5. Субвенция хевирлиг алган акша-хөреңгилерни ажыглаарының талазы-биле операцияларны учеттаарын Федералдыг казначействонуң девискээр органнарынга муниципалдыг тургузугларның төлээлеткен органнарынга тус чер бюджеттериниң күүселдезин кассалыг хандырылгазын боттандырып турда ажыткан тус чер бюджеттериниң акша-хөреңгилериниң алыкчыларының агар саннарынга боттандырар.

6. Тус чер бот-башкарылга органнарының төлээлеткен органнары отчеттуг кварталдың дараазындагы кварталының санында, айның 6-гы хүнүнге чедир, Тыва Республиканың Өөредилге, эртем болгаш аныяктар политиказының яамызынга Россия Федерациязының Өөредилге болгаш эртем яамызының бадылааны майык езугаар уругларны харагалзакчылар (ажаап-тежээр улус) өг-бүлелеринге болгаш азыраан өг-бүлелерге тургузарынга, база ол ышкаш уруглар азыраан ада-иениң күш-ажылының төлевири-биле ай санының төлевирлериниң чарыгдалдарының дугайында отчетту киирер.

7. Субвенцияларны тускай сорулгазынга ажыглаарының контролюн Тыва Республиканың Өөредилге, эртем болгаш аныяктар политиказынга болгаш Тыва Республиканың Саң-хөө-бюджет хайгааралының талазы-биле албанынга дагзыр.

Ада-иезиниң ажаал-тежээли чок арткан уругларны өг-бүлелерге тургузарының бүгү хевирлеринге хары угда бээр пособиелерни төлээринге субвенция хевирлиг саң-хөө дузазын Тыва Республиканың республика бюджединден муниципалдыг районнарның болгаш хоорай округтарының бюджеттеринге 2008-2010 чылдарда бээриниң чурумунуң дугайында

2008 чылдың март 7 №113 Кызыл хоорай

Россия Федерациязының Чазааның 2007 чылдың декабрь 29-та «Ада-иезиниң ажаал-тежээли чок арткан уругларны өг-бүлелерге тургузарының бүгү хевирлеринге хары угда бээр пособиелерни төлээринге федералдыг бюджеттен субвенцияларны Россия Федерациязының субъектилериниң бюджеттеринге 2008 – 2010 чылдарда бээриниң дугайында» №942 доктаалынга база Тыва Республиканың 2005 чылдың декабрь 28-те «Муниципалдыг районнарның тус чер бот-башкарылга органнарынга болгаш хоорай округтарынга өскүс уругларны болгаш ада-иезиниң ажаал-тежээли чок арткан уругларны күрүнеден хандырарының болгаш социал деткиириниң хемчеглерин чөпшээрээр талазы-биле Тыва Республиканың күрүнениң чамдык бүрүн эргелерин бээриниң дугайында» №1564-УХ-I дүүштүр Тыва Республиканың Чазааның **доктаадыры болза:**

1. Мында капсырган:

ада-иезиниң ажаал-тежээли чок арткан уругларны өг-бүлелерге тургузарының бүгү хевирлеринге хары угда бээр пособиелерни төлээринге Тыва Республиканың муниципалдыг районнарынга болгаш хоорай округтарынга республиканың компенсациялар фондузундан субвенцияларны 2008-2010 чылдарда бээриниң чурумнарын;

ада-иезиниң ажаал-тежээли чок арткан уругларны өг-бүлелерге тургузарының бүгү хевирлеринге хары угда бээр пособиелерни төлээринге республиканың компенсация фондузундан Тыва Республиканың муниципалдыг районнарының болгаш хоорай округтарының бюджеттеринге субвенцияларны хуваарының методиказын;

ада-иезиниң ажаал-тежээли чок арткан уругларны өг-бүлелерге тургузарының бүгү хевирлеринге хары угда бээр пособиелерни төлээринге субвенцияларны Тыва Республиканың муниципалдыг районнарының болгаш хоорай округтарының талазы-биле хуваалдазын бадылаар.

2. Тыва Республиканың Чаза Өөредилге талазы-биле федералдыг агентилел-биле ада-иезиниң ажаал-тежээли чок арткан уругларны өг-бүлелерге тургузарының бүгү хевирлеринге хары угда бээр пособиени төлээринге Тыва Республиканың бюджединге субвенцияларны бээриниң дугайында Дугуржулганы чарар.

3. Ада-иезиниң ажаал-тежээли чок арткан уругларны өг-бүлелерге тургузарының бүгү хевирлеринге хары угда бээр пособиелерни төлээринге Тыва Республиканың күүсекчи эргечагырганың бүрүн эргелиг органынга Тыва Республиканың Өөредилге, эртем болгаш аныяктар политиказының яамызын тодарадыр.

4. Саң-хөө хандырылгазының үндезини субсидия болуп турар Тыва Республиканың бюджединиң кассалыг чарыгдалдарының талазы-биле операцияларны, 2008 чылда Федералдыг казначействонуң девискээр органнарында ажыттынганы Тыва Республиканың бюджединиң акша-хөреңгилер алыкчызының агар саннарынга көөр.

5. Муниципалдыг районнарның болгаш хоорай округтарының тус чер бот-башкарылга органнарының субвенцияларны тускай сорулгазынга ажыглаарының контролюн Тыва Республиканың Өөредилге, эртем болгаш аныяктар политиказының яамызынга, Тыва Республиканың Саң-хөө-бюджет хайгааралының талазы-биле албанынга дагзыр.

6. Бо доктаалды «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарынга парлаар.

7. Бо доктаал 2008 чылдың январь 1-ден эгелеп күштүг болур.

8. Бо доктаалдың күүселдезиниң контролюн Тыва Республиканың Өөредилге, эртем болгаш аныяктар политиказының яамызынга дагзыр.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш.КАРА-ООЛ.

Ада-иезиниң ажаал-тежээли чок арткан уругларны өг-бүлелерге тургузарының бүгү хевирлеринге хары угда бээр пособиелерни төлээринге Тыва Республиканың муниципалдыг районнарынга болгаш хоорай округтарынга республиканың компенсациялар фондузундан субвенцияларны 2008-2010 чылдарда бээриниң ЧУРУМНАРЫ

1. Бо Чурумнарны болза, Россия Федерациязының Чазааның 2007 чылдың декабрь 29-та «Ада-иезиниң ажаал-тежээли чок арткан уругларны өг-бүлелерге тургузарының бүгү хевирлеринге хары угда бээр пособиелерни төлээринге федералдыг бюджеттен субвенцияларны Россия Федерациязының субъектилериниң бюджеттеринге 2008-2010 чылдарда бээриниң дугайында» №942 доктаалын күүседири-биле ажылдап кылган, Ада-иезиниң ажаал-тежээли чок арткан уругларны өг-бүлелерге тургузарының бүгү хевирлеринге хары угда бээр пособиелерни төлеп бээринге субвенцияларны бээриниң чурумун доктаадып турар.

2. Тыва Республиканың Өөредилге, эртем болгаш аныяктар политиказының яамызы муниципалдыг районнарның болгаш хоорай округтарының тус чер бот-башкарылга органнарынга республиканың компенсация фондузундан пособиелерни төлеп бээринге субвенцияларны бээр.

3. Хары угда бээр пособиениң хемчээлин 2006 чылдың декабрь 29-та «Уругларлыг өг-бүлелерни күрүнеден деткиириниң немелде хемчеглериниң дугайында» №256-ФХ Федералдыг хоойлуга дүүштүр доктаадыр.

4. Муниципалдыг районнарга болгаш хоорай округтарынга 2008 чылда субвенцияларны айыттынган сорулгаларга көрдүнген бюджет хүлээлгелериниң лимидиниң кызыгаарында Өөредилге талазы-биле федералдыг агентилелге Федералдыг бюджеттиң түннел бюджет даңзызынга дүүштүр Россия Федерациязының субъектизинге субвенцияларны бээриниң дугайында дугуржулгага үндезилеп бээр.

5. Тыва Республиканың Саң-хөө яамызы пособиелерни төлээр акша-хөреңгилерни ажыглаанының дугайында оларның отчеттарының түннелдери-биле муниципалдыг районнарның болгаш хоорай округтарының аразынга субвенцияларны эде хуваар эргелиг.

6. Тус чер бот-башкарылга органнарынга дамчыдып турар акша-хөреңгилерниң хемчээлин, муниципалдыг районнар болгаш хоорай округтары-биле холбаштыр ада-иезиниң ажаал-тежээли чок арткан уругларны өг-бүлелерге тургузарының бүгү хевирлеринге хары угда бээр пособиелерни төлээринге субвенцияларны хуваарының методиказын барымдаалап, тодарадыр.

7. Тыва Республиканың Өөредилге, эртем болгаш аныяктар политиказы:

Өөредилге талазы-биле федералдыг агентилелге отчеттуг кварталдың дараазындагы квартал санында айның 15-ки хүнүнге чедир ада-иезиниң ажаал-тежээли чок арткан уругларны өг-бүлелерге тургузарының бүгү хевирлеринге хары угда бээр пособиелерни төлээринге акша-хөреңгилерниң чарыгдалдарының дугайында отчетту Россия Федерациязының Өөредилге болгаш эртем яамызының доктааткан майыы-биле киирер;

Өөредилге талазы-биле федералдыг агентилелге пособиени төлеп берген кижилерниң даңзызын киирер.

8. Тыва Республиканың муниципалдыг районнарының болгаш хоорай округтарының тус чер бот-башкарылга органнарынга :

ада-иезиниң ажаал-тежээли чок арткан уругларны өг-бүлелерге тургузарының бүгү хевирлеринге хары угда бээр пособиелерни Тыва Республиканың девискээринде чурттап турар харагалзакчыларга (ажаап-тежээр улустарга), азырап алган ада-иеге төлээрин хандырар;

Тыва Республиканың Өөредилге, эртем болгаш аныяктар политиказының яамызынга отчеттуг кварталдың дараазындагы квартал санында айның 6-гы хүнүнге чедир ада-иезиниң ажаал-тежээли чок арткан уругларны өг-бүлелерге тургузарының бүгү хевирлеринге хары угда бээр пособиелерни төлээринге акша-хөреңгилерниң чарыгдалдарының дугайында отчетту Россия Федерациязының Өөредилге болгаш эртем яамызының доктааткан майыы-биле киирер;

пособиени төлеп берген кижилерниң даңзызын Тыва Республиканың Өөредилге, эртем болгаш аныяктар политиказының яамызынга киирер.

Тыва Республиканың девискээринге калчаа аарыг профилактиказының талазы-биле хемчеглерни күштелдиреринiң дуғайында

2008 чылдың март 17 №141 Кызыл хоорай

Сөөлгү чылдарда республиканың девискээринде азырал болгаш черлик дириг амытаннарның калчаа аарыгдан аарыыры элээн улгадып турары демдеглеттинип турар. 2007 чыл дургузунда Мөңгүн-Тайга, Бай-Тайга, Сүт-Хөл, Чаа-Хөл, Улуг-Хем, Кызыл кожууннарында дириг амытаннарның калчаа аарыгдан аараан 9 таварылгазын бүрүткээн, 2008 чылдың февраль айында азырал болгаш черлик дириг амытаннарның калчаа аарыгдан аараан таварылгалары: Барыын-Хемчик кожуунда - 15, Бай-Тайга кожуунда – 3 таварылганы бүрүткээн.

Малдың халдавырлыг аарыгларының неп-тереп тараар (эпизоотиктиг) байдалдарының элээн баксырап турары болза, чурттакчы чоннуг черлерде хөй санныг хайгаарал чок ыттар болгаш диистерниң тыптып келгени болгаш ээн бойдуста дилгилерниң болгаш бөрүлерниң хенертен өскени-биле холбашкан.

Республиканың девискээринде калчаа аарыының талазы-биле эпизоотиктиг байдалдың онза чогумчалыг эвези тургустунуп келгенин барымдаалап, дириг амытаннарның болгаш кижилерниң аразынга калчаа аарыы-биле аарыырын моон ыңай таратпазын профилактикалаар сорулга-биле Тыва Республиканың Чазааның **доктаадыры болза:**

1. Тыва Республиканың девискээринде дириг амытаннар аразында калчаа аарыын профилактикалаар талазы-биле хемчеглерни бадылаар (капсырган).

2. Тыва Республиканың Культура болгаш информация политиказының яамызы бо доктаалды «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарынга парлаар.

3. Бо доктаалдың күүселдезиниң контролюн Тыва Республиканың Көдээ ажыл-агый болгаш аъш-чем яамызынга дагзыр.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазының оралакчызы А.ДАМБА-ХУУРАК.

Тыва Республиканың Чазааның 2008 чылдың март 17-де №141 доктаалы-биле бадылаан

Тыва Республиканың девискээринде дириг амытаннар аразынга калчаа аарыын профилактикалаар талазы-биле ХЕМЧЕГЛЕР

ч/е №	Хемчеглерниң ады	Күүседир хуусаалары	Харыысалгалыг күүседикчилер
1.	Тыва Республиканың Чазааның 2007 чылдың апрель 4-те «Тыва Республиканың девискээринде ыттарны болгаш диистерни тударының чижеглел дүрүмнериниң дугайында» №433 доктаалының күүселдезин доктаамал контрольдаарын боттандырар	Доктаамал	ТР-ниң Көдээ ажыл-агый яамызы, муниципалдыг тургузугларның чагыргалары (дугуржулга-биле), иштики херектер килдистери (дугуржулга-биле)
2.	Кожууннарның болгаш хоорайларның санитарлыг эпидемияга удур комиссияларының даргаларын, дириг амытаннар аразынга калчаа аарыын баш удур болдурбазының талазы-биле хемчеглерни эрттирери дээш харыысалгалыг организацияларның удуртукчуларын дыннаар	Квартал санында	ТР-ниң Көдээ ажыл-агый яамызы, муниципалдыг тургузугларның чагыргалары (дугуржулга-биле), Россияның Хереглекчилер хайгааралының ТР талазы-биле эргелели (дугуржулга-биле)
3.	Муниципалдыг тургузугларны девискээринде бөрүлерниң, дилгилерниң санын таарыштыр башкарар талазы-биле ажылды күштелдирер.	Доктаамал	Муниципалдыг тургузугларның чагыргалары (дугуржулга-биле), ТР-ниң Аңныыр болгаш балыктаашкын талазы-биле күрүне комитеди
4.	Хоорайларда болгаш кожуун төптеринде тоянчы болгаш хайгаарал чок ыттарны, диистерни узуткаарының талазы-биле бригадаларны тургузар, оларны транспорт болгаш чогуур дериг-херексел-биле хандырар. Муниципалдыг тургузугларның боттарының акша-хөреңгилериниң күсели-биле узуткаан дириг амытаннар дээш шаналды баш удур көөр. Айыыл чок чорук талазы-биле инструктажты эрттирер, бригаданың кежигүннеринге калчаа аарыынга удур прививканы салырын хандырар.	2008 ч. март ай	Муниципалдыг тургузугларның чагыргалары
5.	Кижилерге калчаа аарыын профилактикалаарынга калчаа аарыынга удур сыкыртылга вакцинациязының курлавыры бар болурун хандырар.	доктаамал	Муниципалдыг тургузугларның чагыргалары (дугуржулга-биле), Россияның Көдээ ажыл-агый хайгааралының ТР талазы-биле эргелели (дугуржулга-биле), Россияның Хереглекчилер хайгааралының ТР талазы-биле эргелели (дугуржулга-биле)
6.	Мал хөмер черлерниң тудуун организастаар болгаш чурттакчылыг черлер бүрүзүнге учетту чорудар.	2008 ч. II-ги кварталы	Муниципалдыг тургузугларның чагыргалары (дугуржулга-биле)
7.	Калчаа аарыын баш удур болдурбазының талазы-биле чурттакчы чоннуң аразынга тайылбыр ажылын организастаар.		Муниципалдыг тургузугларның чагыргалары (дугуржулга-биле)

Тыва Республиканың Чазааның чамдык доктаалдарын күжүн чидирген деп санаарының дугайында

2008 чылдың февраль 6 № 47 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Чазааның **доктаадыры болза:**

1.Дараазында доктаалдарны:

Тыва Республиканың Чазааның 1995 чылдың апрель 28-те «Дүшкен күрүне бүдүрүлгезиниң баазазынга тургустунган күрүне заводунуң (күрүне фабриказының, күрүне ажылагыйының) чаңгыс аай уставын болгаш күрүне бүдүрүлгелериниң (ажыл-агыйларының) ажыл-чорудулгазын акшаландырарының болгаш планнаарының чурумун бадылаарының дугайында» 168 доктаалын;

Тыва Республиканың Чазааның 2003 чылдың март 20-де «2003-2006 чылдарда Тыва Республикага ядыы чорукту чок кылырының талазы-биле республиканың тускай сорулгалыг программазының хайгаарал чөвүлелиниң дугайында» № 143 доктаалының 2, 4 пунктуларын;

Тыва Республиканың Чазааның 2007 чылдың сентябрь 13-те «Тыва Республиканың 2007 чылдың сентябрь-декабрьда каттышкан бюджединиң хууда орулгаларының планын күүседирин хандырарынга хемчеглерниң күүселдезин дүүштүрер талазы-биле ведомстволар аразының комиссиязын тургузарының дугайында» № 885 доктаалын күжүн чидирген деп санаар.

2.Тыва Республиканың Культура болгаш информация политиказының яамызы бо доктаалды «Тувинская правда» болгаш «Шын» солуннарга парлаар.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазының бирги оралакчызы Ш.ИРГИТ.

ХАВЫЯАЛАРЫВЫС КАЖАН КАДААР БИС

Эрткен чылын Тыванын Чогаалчылар эвилелиниң тургустунганындан бээр 65 чыл болган байырлыг хуралынга чордумда, мээң ылап-ла таныырым, билирим шыырак дээн эртем-билиглиг, хоомай эвес культуралыг эш мээң-биле хол тутчуп мендилешкеш:

— Оо, хөрээнде кадап алган демдээниң чаражын аа. Артында-ла кылаңайнып турар. Мону кажан-чежен апканың, ол? – деп мени шоода аарак айтырды.

— Барык-ла 50 ажыг чылдарда солун-сеткүүлдерге материалдар шорбарлап чорааштың чедип алган шаңналымның «им-демдээ-дир» ийин. Менден өске хөрээнде демдектиг кижи чок-тур бе? – деп, удур айтырбышаан, ужур-чөвүн чугааладым.

— Сенден өске ямбыыргаан кижи-даа чок чүве-дир – деп, улам-на шоодар аянныг болду.

Ол эштиң шаштырыглыг, адааргаан хевирлиг айтырыынга ундаравадым-даа. Ол хамаанчок адааргактарның анчыг, өнчүк-чөңгээлиг сөстери мээң хей-аъдымны, турасоруумну, сагыш-сеткилимни мынчага чедир «өжүр шаап» шыдаваан-на болгай. Хурал киржикчилериниң аразында кара чаңгыс Клара Чамыяңовна Сагды Тыва Республиканың күрүне шаңналын алганын херечилеп турар хөрек демдээ-биле бир медальды хөрээнде кадап алганы көрүштүг-даа, аянныг-даа болду.

Шынап-ла, бистиң аравыста күрүне ужур-дузалыг улуг шаңнал-макталдарлыг чогаалчылар, журналистер, культура ажылдакчылары, эрге-дужаалдыг албан-хаакчылар болгаш янзы-бүрү мергежилдиг кижилер кайы хөй болгай. Кажан хурал-суглааларга, чыыштарга, байырлалдарга орден-медальдарын, тускай хөрек демдектерин кадап алгаштың келир болза, көрүштүг, чараш-даа болгу дег. Харын-даа аянныг болур эвеспе, бо кижи көрүп чоруурга, чамдык эш-өөрлер шаңнал-макталдарын хөрээнге кадаарындан дыкала эпчоксунар.

Чамдыктарывыс, бүгү назынында шыгжап чорааш, «кызыл-дустай» бээривис чажыт эвес-ле болгай.

Кижи болганы-ла чедип шыдавас ыраккы Хүүректигге чурттап чораан хирезинде Эзер-оол Бойдааевич Ооржак «Тыва АССР-ниң алдарлыг малчыны» деп хөрек демдээн кадап алган чораанын каш-даа көргеш, аңаа чоргаарланган мен.

Шаңнал-макталдарны, орден-медальдарны, хөрек демдектерин кадаар, кадавазы кижилерниң боттарының амы-хууда херээ-ле ыйнаан. Ынчалза-даа мээң бо бодалым үндезинниг деп бодаар мен.

Бораш ОНДАР.

Сүт-Хөл кожуун.

АЧАМ ДУГАЙЫНДА СӨС

Адазынга кызы чассыг
Авазынга оглу чассыг

Ада-иениң амыдыралга эки кылып чораан үүлдери, чурттап эртип келген чурттал-газы аныяк салгалга үлегер-чижек, солун төөгү болуп артып каар деп бодаар-дыр мен. Ачам чок болгандан бээр бо чылын таптыг-ла 5 чыл болур, ол үениң дургузунда мен нарын шиитпир хүлээп алыр бергедаа байдалдарга таваржы бергеш, ачам чүнү сүмелээр, кандыг шиитпир хүлээп алыр турган ирги деп, бо-ла боданы бергеш, ачамны сактып келир мен. Бо эрткен беш чылдарның дургузунда ачамны чоктап, ооң хеймер чассыг уруундан шыңгыы, кадыгланы берген, шиитпирлиг улуг кижи болу бердим-даа ышкаш.

Мээң ачам Дырдай Шалааевич Хертек Бай-Тайга кожуунның каас-чараш Кара-Хөлдүң Бош-Даг кыры деп черге 1930 чылдың күстүн адак айында төрүттүнген. Ачавыстың адазы Хертек Шаалай Наадымович Хертектериң чагырыкчызы чораан Анандының (бир дугаар тургустунган ТАР Чазааның Даргазының оралакчызы, даштыкы херектер сайыдынга ажылдап чораан) хүндүлүг аалчылар кээрге, ырлап турган даш-ка тудар ыраажызы чораан. Ырның сөзүн боду чогаадып алыр кижи чораан дижир чүве. Кыргана-чам бай-шыдалдыг, хөй малдыг чораан. Ынчангаш-ла ындыг боор, ачамның дуңмалары Сүрүң, Адыг-оол акыларым, Дыртык угбам, оларның уруглары Кадыг-оол, Рада, Ужар-оол, Хензиг-оол суглар бир-ле артистер болгай.

Ачамның улуг угбазы Чылбак Шалааевна республикага болуп турган фестивальдарга киришкеш, шаңнадып чораан кижи. Ачам боду башкы училищезинге өөренип чорааш-ла, музыкага хандыкшып, пианино, мандолина, баянга ойнап, ноталарга ырларны чогаадып турган. Ооң хөгжүмге салым-чаяанныын кады өөренип чораан эжи, хоочун чогаалчы Кызыл-Эник Кудажы бодунуң сактыышкынынга «Шын» солунга бир чылын бижээн чүве. Баянга ачам «Севастопольский вальс», «Сибирь», «Енисей», «Авай» вальстарны уярадыр ойнап орарын бис дыңнап, таалап чордувус. 1960 чылдар үезинде Дапсы-Аксынга музыка чок үеде ачам баяны-биле концерттерге, байырлыг кежээлерге аян тудуп, үдеп бээр чаңгыс-ла кижизи чораан.

Бистериң ачавыс бүгү назынын удуртуп-баштаар ажылдарга эрттирген кижилериң бирээзинге хамааржыр кижи чораан. Бистер бичии үевисте ачавыстың бажыңга турарын ховар көөр чордувус. Ол даң бажында бис удуп чыдырывыста ажылдап чоруй баар, а кежээ удуп чыдып алганывыста орай дүне кээр, чамдыкта 2-3 хондур келбейн-даа баар. Кожуун, Кызылче хуралдап чорупкан боор, малчыннар кезип сургакчылап база чоруй баар турган. Ачавыс даанган ажыл-херээнге харыысалгалыг, негелделиг, чон-биле чугаалажып билир кижи чораан.

Ачавыс Кара-Хөл школазынга директорлап, «Кара-Хөл» колхозка партком секретарьлап, ол-ла колхозтуң даргазынга өскен-төрээн черинин, төрел-чонунуң келир үедеги сайзыралы дээш, пенсиялап үне-даа бергеш безин, «Кара-Хөл» совхоз апарганда директорунга ажылдап турганы, ооң ажылынга ынаа, кызымаа олдур деп, чоргаарал-биле сактып чоруур бис.

1960-1970 чылдарда «Кара-Хөл» колхоз турар үезинде ажылиш хайныгып турган. Мал чеминге четчир кылдыр сиген кезип алырындан аңгыда, көк суланы суур адааанда шөлге, Даспы хем унунга, Туралыгга элбээ-биле тарып, өстүрүп турган. Бода болгаш шээр малдың баш саны дыка өскен. Алаш хемниң бажынга сарлык фермазы, Кула-Аскыргa инек фермазы турганын улуг назылыглар утпаан боор. Суур кыдыынга хараган шыва алы берген шөлдү улуг-биче чон шеф-биле аштап-арыглап турган аэропорт шөлү кылып, Кызыл—Кара-Хөл аразында агаар оруун ынчаар ажыдып алганы, ынчангы чоннуң бот-идепкейжи тура-соруу турган. Амгы үеде черле халас чүве кылбас,чүгле акша-биле ажыл бүдүрер үе апарганы, кижилериң сеткил-хөңнү бир янзы апарганында деп бодаар мен.

Колхозтуң экономиказы сайзырап, машина-техника марка аайы-биле турган үеде, кадыр-берт оруктарны бульдозер-биле дескилеп, аштап-арыглап чораанын, «Күш-ажылдың хоочуну» медальдың эдилекчизи Адыг-оол Шаалаевич Хертек сактып ор боор. Ясли-садик, школа, эмнелге албан черлеринге оттулар ыяш белеткээр, херээженнер звенолары кыш-чай чок ажылдап турган. Малчыннарның кажаа-өдээн аштаар шефтээшкиннер, агитквартиралар ажылы, малчыннар ортузунга зооветеринарлыг өөредилгези ай санында эртип турганын чон билир. Бо-ла бүгү ажылдарны ачам хүн бүрүде удуртуп-баштап чораан.

Ачавыс «Кара-Хөл» колхозка даргалап турган үезинде Кара-Хөл сумузунга хамааржыр чер девискээри кудуку талазы Огар-Аксынга турда, Тыва АССР-ниң Дээди Совединге дилег киирип тургаш, Делег-Хол-Аксы деп черге чедир узаттырган документизи архивте чыдарын көрген мен. «Кара-Хөл» колхоз баштаар чери Алаш хемни кежир көвүрүг тударын планнап алгаш, чогуур черлер-биле чугааны эгелеп каан турган чүве, мээң соомда Богатыр Кошкар-оол келгеш, колхозтуң кассазынга чыгдынган акша-төгерик-биле көвүрүг туттуруп кааны чонга ажыктыг аргыжылга оруу

болган.

Обком партияның айтыышкыны-биле ачавысты Барыын-Хемчик кожуунның партия райкомунуң идеология секретарынга ажылдаары-биле 1963 чылда томуйлаан. Ол үеде Мөңгүн-Тайга, Бай-Тайга, Барыын-Хемчик кожууннарны каттыштыргаш, чаңгыс Барыын-Хемчик кожууну кылып каан турганы ажылга аарберге, чер девискээр аажок улуг турган. Орук-чирик берт, а сургакчылаан даргалар 5-6 хонук чоруп бээр деп, ачам чугаалап орар чүве.

1968 чылда ачам Мөңгүн-Тайгага сургакчылап чорда, авамны Тээли суурда божупкан, мени төрүттүнген дээрге, ачам кылып турган ажылын эчизинге чедир кылгаш, ам чаныып келген, аажок өөрүп турган дээр. Таптыг-ла оон бээр 35 чыл эрткен соонда, мен Мөңгүн-Тайга кожуунга прокурорлап ажылдап чеде бээримге, ачамның дугайында улус-чон чугаалажырга, меңээ чоргааранчыг чорду. 2005 чылда амыдыралым аайы-биле Бай-Тайга кожуунның прокурору болуп ажылдап чеде бээримге, кожуунның чагырга даргазы Дугар-оол Шожал-Даржааевич Хертектиң удуртканы хуралга, мени кожуунның удуртукчуларынга таныштырып турда, кожуунның Төлээлекчилер хуралының даргазы Сергей Сээ-Сүрүңович Салчак туруп келгеш, ачазы-биле кады ажылдап чораан мен деп, олурганнарга таныштырып чугаалаарга, меңээ дыка өөрүнчүг болган.

«Чону чоорган, хөйү хөйлең» деп тыва чоннуң чечен чугаазы ачавыстың амыдыралынга, ажылижинге херек кырында бадыткаттынып чораан. Ооң хүндүлээри алдар-аттыг малчыннары Кара-Хөлде Дамба Салчак, Балчый Иргит, Эректол Иргит, Тес-Хемде Даваа Дыт-оол, Монгальбии, Карма Чоодулар, Ак-Эриктиң хүндүлээчел акаалары Алдын-Херел, Бызаакай, Эрендей, Орус-оол Сояннар, «Чодураа» совхозтуң алдарлыг малчыннары Иван Дансюрюн, Чооду Баткарлар болгаш оон-даа өскелер. Совет үеде ачамның ажылын ТР-ниң Чазаа үнелеп-деткээш, шаңнал-макталдарны берип чораан.

Партия, совет органнарга ачамның кады ажылдап чорааны хүндүткелдиг даргалары — Монгуш Көкулаевич Шыырап, Сереңмаа Сайын-ооловна Куулар, Партизан Тюлюшович Дамба-Хуурак, Хертек Деликович Данов, Иргит Дембирелович Дүмен-оол, Успуң Успуңович Иргит, Владимир Салчакович Очур-оол, Наксыл-оол Чадамбаевич Ооржак, Сергей Дуганович Хертек, Сергей Сээ-Сүрүңович Салчак, Виктор Сааяевич Дандар болгаш өске-даа хөй-хөй эш-өөрүн ачам кончуг «эзирлер» деп үнелээр кижи. Шынап-ла, аныяк үезинде хей-аъды бедик, сеткили сергек турган даргаларга ачавыстың ажы-төлү, бистер, ававыс — Докпак Сотпаевна Хертек ак орукту, аас-кежикти, узун назынны оларның өг-бүлезинге күзедивис.

Ачам авам-биле 47 чыл кады чурттааш, 2 оолду, 1 кысты өстүрүп азырааш, оларын амыдыралдың делгем ак оруунче эртем-билиглиг, өглүг-баштыг апаргыже уйнуктарын база азыражып чорду. Оолдары, бистер, ачамның чагыг-сөзүн утпайн, амыдыралдан салдыкпайн, эп-найыралдыг, бот-боттарывыска дузалажып амыдырап-чурттап чор бис. Улуг акым Чыргал-оол тудуг инженери, ортун акым Аңгыр-оол Онза байдалдар яамызының шугумунда багай эвес ажылдап чорлар. Ооң бадыткалы 2007 чылда «Албанның тергиини» деп медаль-биле шаңнатканы болур. Бодум амгы үеде Кызыл хоорайның прокурорунуң оралакчызында ажылдап чор мен. Авам, ачамның уйнуктарының узун саны 9 кижи, эң улуу Аңгыр-оол акымның уруу Азияна Уралдың юридиктиг академиязын доос-каш, Кызыл хоорайда эптештирилге судунда ажылдап чоруур. Ийи уйнуктары Москвада, Екатеринбургта студентилер, артканнары школа, садик барып турар, эң бичиизи ам бир харлаар.

Ачамның ажы-төлү, бистиң ажы-төлүвүс Кара-Хөлде чонувус, төрел-дөргүлүвүс-биле харылзаавыс үспейн чоруур бис. Чамдык улусту көөрге, төрел-дөргүлү-биле аралашпас, танышпас, өскен-төрээн черин уттуп, харылзаазы үстү берген боор. Кижи төрел-чонун, чер-чуртун уттуптар болза, бо чурттал-гада амыдыраары берге деп бодаар мен

Ачам-биле чайын сиген кезип, Кара-Хөлге чеде бээрге, Ооругнуң чону ону сиген кезер шөлдүң бригадири деп ат берип алган, оон кезээде сүме айтырган, чугаазын дыңнаар чордулар. Ачам сиген кезе бергенде, кырган-даа болза, аныяк оолдардан чыда калбас, шуут-ла маргылдаа, чарыш эгелээр. Кым мурнап хөй сиген кескен, кым сылдаглай бергени оон көстүп келир турду. Сиген кезер маргылдааның, чарыштың сөөлгү сөзү, шиитпири ачамга доктаар турду.

Ачамның хеймер кыс дуңмазының улуг уруу Кара-Хөл сумузунда садик эргелекчилеп ажылдап чоруур Рада Күжүгеттиң ачамның дугайында бижээн шүлүүнүң одуруглары-биле сактыышкынымны доозуп тура, чурттал-ганың делгем оруундан аспайн, ооң белен эвес арттарын шыдажып эртип, туруштуу-биле амыдыралче чүткүлдүг эш-өөрлүг, чоннуг чурттап чоруурувуска ачамның чагыг-сүмези биске улуг идиг болуп чоруур.

Алаш бажы Даштыг-Хөлде
хиниң тудуш,
Ававыстың ынак, эргим акызы
бооп,
Чонум чоорган, дуңмалар деп,
Сагыш човаар авыралдыг
даайывыс чораан силер.

Ажыл-херек, анаада-даа чеде
бээрге,
Аа, богда суурувуста
чүү туру?
Азыраан мал менди тур бе,
кандыг-дыр?—деп,
Адырылбайн айтырып келир
силер.

Өскен төрээн Кара-Хөлүң,
Бай-Тайган дээш,
Өске черге Эрзин-Теске
ажылдадың,
Алдар адың бедик болуп,
хүндүледип,
Акы-дуңма аразынга чоргаар
чорду.

Уран, Чечен, Аңгыр, Ира,
Чыргал, Мая,
Уругларың оргу-дески
чурттап чорлар.
Чаптанчыг чаш уйнуктарың
азыражып,
Чагыгларың базым бүрү берип
чордун.
Кара чаштан ажыл-ишчи өскен
болгаш,
Кайын анаа олурар сен
бүлең-биле
Чайның, күстүн чымыш бачым
үезинде,
Сагыш човап ырак дивейн
кээп чордун.

Ажыл кылып, көвей улус
хөлзеп турда,
Чугаа-соот-даа, ыр-шоор-даа
көвей турду.
Улуг-биче сигенчилер
боттары-ла,
Улуг дарга-бригадир деп
шолалап каан.

Амыдырал чайлыг-чай чок
болур болгай,
Аарып-аржып, могап-шылаар
үе турар.
Ооругнуң унун дургаар
кожаларың,
Оовус чүге келбейн тур деп
чоктай бээрлер.

Төөгүлүг чурттуң сени
сагынды ыйнаан
Төрел чонуң азы бодуң
сагындың бе?
Төрелзирек олут орбас
даайывыс,
Төрээн черин довурааанга
мөңге дыштан.

Урана ДАМБА.

Кызыл хоорай.

Школа болгаш амыдырал

ДАҢГЫНАЛАР ДАРГАНЫ...

Тоолда кирген ай-хүн херелдиг алдын даңгыналарның чуруун мурнумда тудуп алган чарашсынып, Тыва чуртунуң бойдузу эгээртинмес казар байлактыг чурт боорундан аңгыда, кайгамчык салымчаяанныг кижилерниң чурту дээрзин чоргаарланып бодап ор мен.

Чүге дээрге мээң мурнумда база бир өске чурук ол даңгыналар мындыг чараш дурт-сынныг, бодунга бүзүрелдиг көрүштүг апаарынга чедир азы өскээр чугаалааргa, үнүштүң бүүрекчигежи чечек кылдыр боттаны бээринге чедир кандыг чадаларны эртерин херечилеп турар. Чечек эки хамаарылгадан, чогумчалыг агаар, шыктан частыр болгай. А бо чараш кыстарның мынчаар частып үнүп келиринге кым салдар чедиргенил?

Кызылдың 9 дугаар школазының театр студиязынга танцы бөлгүмүн эрттирип турган башкының белеткел кичээлдериниң үезинде таваржы бергеш, ооң ажыл-амыдыралын бижиир бодал бажымга кирип келди. Ол Надежда Александровна Тыртык-Кара-дыр. Фамилия Тыванның чонунга таныш... ийе, бөгүнгү маадырывыс Тыванның өөредилге, уран үүл, хөй-ниити ажылының могаг-шылаг билбес хоочуну Наталья Балчыыр-ооловна Тыртык-Каранның уруу.

— Мээң чашкы үем Таңды кожуунуң Бай-Хаак суурга эрткен. Миннип кээримге-ле, танцылап турар кижи чордум. Ынчан авамның танцы бөлгүмүнге кады танцылап турган эштерим: Людмила Куулар (Тас-оол), Ирина Попова уруглар садынче барып тургаш, улуг сценага танцылап эгелээн бис. Концерт хептериниң дериин: украин танцының башка кедер чечектерин... ынчан ындыг янзы-бүрү дүрүг саазыннар турган боттарывыс башкывыстың дузазы-биле кылып ап турган бис. Карандашка оларны дүре ораагаш, сыгыгландыр идипкеш, чечектериниң халбаңнарын кылып органым ам-даа уттундурбас. Ол чорук өзүп келгеш, ус-шеверлээр үүлге мээң холдарымны чаңчыктырган.

Башкының оозу чөп. Танцыга херек хептерни Надежда Александровна боду даараар кижи деп дыннаан мен. Салым-чаяанныг кижилер кандыг-даа ажылды туткаш, оон уран чүүлдүң эртинезин кылып үндүрүптер деп үвени амыдыралда чаңгыс эвес катап көрдүм. Бо мээң маадырым Улан-Удэ хоорайның балет школазын дооскаш, Тыванның күрүне филармониязынга баштай «Саян» ансамблинге танцычы болуп, оон «Аян» ансамблинге ырлап, клавишалыг хөгжүм херекселинге ойнап, кабельдиг телевидениеге башкарыкчылап, солун амыдыралчы орукту эрткен. Ооң ажылдап турган черлери янзы-бүрү турган-даа болза, ол ажылдаан черинге эштериниң хүндүткелин чаалап ап чораан. Кажан мен кичээлдерге олуржуп турумда, школаның өөредилге талазы-биле оралакчызы школага республика чергелиг хемчеглер эртер, ынчангаш силерниң кичээлдериңер эрттирер кабинет чугаалажыр апаар-дыр бис деп медеглеп келирге, оларның чугаазын хайгаарап олургаш, чеже-даа байдал нарын болза, ботботтарынга таарымчалыг шиитпирге кээп дугуржуп алырын көргеш, ооң аажы-чаңында эвилең чорук бодунуң туружун тудуп, бодунга хора чокка эптиг арганы тып, чугаалажып билирин эскердим.

Ол аразында залда танцылап келген оолдар, уруглар-биле чугаалажып, оларның чүге танцы сонуургай бергенин айтыра бердим.

Амир Ооржак: «Мен бодум хуумда, доозукчу (11 кл) болгаш вальстап өөренип кээп тур мен. Уруглар шупту танцы бөлгүмүнге баар болза эки деп бодаар мен, чүге дээрге танцылаар уругларның дурт-сыны чараш болур, бодун алдынып турары чоргаар, бодунга бүзүрелдиг кылдыр көстүр».

Тайгана, 11 классчы: «Танцы бөлгүмүнче кээп эгелээр мурнунда, сээң дурт-сының күдүгүр турган, ам өдүрекчигештен чараш куу болган-дыр сен» — деп, авам чугаалаар. Мен бодум хуумда, каш чыл бурунгаар канчаар кылаштаар турганымны кайыын сактыр ийик мен, кыдыындан көрүп турар улуска көскү болгай. Ындыг-ла турган хевирлиг. Бодум хуумда, кыс кижи бүрүзү чараш, кадык болур дизе, албан танцы бөлгүмүнче баар болза эки деп санаар мен».

Кызылдың тос дугаар школазынга чараш кыстар мөөрейи болурга, чүгле кыстарның аразында эвес, башкыларның аразында мөөрей болуп турар деп болур. Чүге дээрге Тывада танцы уран чүүлүнүң чаңгыс эвес шыырак башкылары мында ажылдап турар.

Н.А.Тыртык-Кара бо чылын школа иштинге аттестациязын тергиин эки эрттиргеш, чараш кыстар мөөрейинге база чедиишкиннинг болган. Тыва черниң кыстарын даңгыналарже хуулдуруп чоруур башкының ажыл-ижинге чедиишкиннерни күзеп каалы.

Айлаң ДАРЖАА.

Сүт-Хөл: ыдыктыг езулал, хүреш

2008 чылдың апрель 30-де 10.00 шакта Сүт-Хөл кожуунга Субурган ажыдыышкынының ыдыктыг езулалынче база **май 1-де 10.00 шакта** болуп эртер Сүт-Хөл кожуунуң ук-төөгүден алдар-аттыг мөгелеринге тураскааткан 18 хар чедир назылыг элээди оолдарның болгаш 128 улуг мөгелерниң хүрежинче арат-чонну болгаш республиканың шыырак мөгелерин чалап тур бис.

Харылзажыр телефоннары: 8 (39445) 2-11-98,
8 (39445) 2-11-64.

Оргкомитет.

Читкенин барымдаалааш...

Ак-Довурак хоорайның №4 ортумак школазының **Чанита Хеймер-ооловна Монгуштуң** адынга 2007 чылда тывыскан СА №001802 аттестаттың читкенин барымдаалааш, ону **күш чок** деп санаар.

Школаның юбилейинче чалап тур бис

Каа-Хем кожуунуң Бүрен-Хем ортумак школазынга өөренип чораанныларны болгаш аңаа ажылдап чораан башкыларны школаның **65 чыл юбилейинче апрель 26-да 9.00 шакта чалап тур бис.**

Школаның коллективи.

Төрүттүнген хүнүңер-биле!

Эргим хүндүлүг чаававыс ***Нина Куусаловна МЫЛДЫКТЫҢ*** *апрель 22-де төрүттүнген хүнү. Ол оглун, уруун кижизидип өстүрбүшаан, эрге-хоойлу камгалалында төлептиг ажылдап чоруур. Бис, чуржулары, ооң арга-сүмезин дыңнап, деткимчезин үнелеп, чаававыска хүндүткеливисти сөңнеп чоруур бис.*

Ынак киживиске быжыг кадыкшылды, өөрүшкүнү, ажыл-херээнге бедик чедиишкиннерни күзээр-дир бис!

Чуржааттары.

Хүрешче чалап тур бис

Май 1-де «Совет Тыванның 5 чылы» стадионга спортчу комментатор, Тыва АССР-ниң спортунуң алдарлыг ажылдакчызы, хостуг хүрешке ССРЭ-ниң спорт мастери **Владимир Сумакинович Биче-оолдуң** чырык адынга тураскааткан 50 хардан өрү назылыг хоочун мөгелер аразынга тыва хүрешке маргылдаа болур.

Спорттуң хоочуннарын боттарының күжүн шенежири-биле чалап тур бис.

Эгелээри: 13 шакта.

Өг-бүлези, төрелдери.

Арга-арыг аукционун эрттиреринiң дугайында дыңнадыг

Тыва Республиканың Арга-арыг агентилели – аукционнуң организатору аас-биле садыглаашкынның хевиринге ыяш белеткелиниң талазы-биле сайгарлыкчы ажыл-чорудулганы боттандырар сорулга-биле арга-арыг үнүштерин садар-садып алырының керээлерин чарарынга эргени садып алырының талазы-биле № 7-кр/8 арга-ыяш аукционун 2008 чылдың май 8-те 10.00 шакта (тус черниң үези-биле) дараазында адреске эрттирер: Тыва Республика, 667007, Кызыл хоорай, Оюн Күрседи кудумчузу, б.151, каб.14. Аукционга киржириниң чагыгларын 2008 чылдың апрель 24-тен 2008 чылдың май 5-ке чедир хүлээп алыр. Өртекти өстүрериниң аразының хемчээли (базымы) – аукционга садып турар чүүлдүң эге өртээниң 5 хуузундан эгелээр. Аукционнуң протоколунга ат салган хүнүнден 10 ажыл хүнүнүң иштинде арга-арыг үнүштерин садар-садып алганының керээзин албан чарар. Аукционга киржиринге аукционнуң организаторунуң мооң адааанда айыттынганы таблицада агар санынче киирген лот бүрүзүнге баш удур төлээр түнну 2008 чылдың май 5-те, 17.00 шакка чедир киирген турары албан:

Тыва Республиканың Арга-арыг агентилели

ИНН 1701041631/ КПП-170101001, р/с 40302810200000000002 ГРКЦ Национал банк ТР, Россияның банкызы Кызыл хоорай, БИК-049304001. «Төлевириниң ады» деп одуругга «Арга-арыг аукционунга киржириниң баш удур төлевири» деп албан айтыр. Аукционга киржириниң дугайында долу медээни база документацияны бо телефондан билип ап болур Силер - 8 (39422) 3-32-44 (харылзажыр кижи – Шеңне Тюлюшовна Кенден).

Арга-арыг үнүштериниң кыска тайылбыры

А/ч №	Турар чери		Кварталдың №	Ажыглалыяштың хемчээли (куб.м.)		Аймаа	Шөлү, га	А/ч эге өртээ, акша	Баш удур төлевири, акша
	Арга-арыг ажылагый	Арга-ыяш а/ч		Нии-тизи-биле	Ооң иштинде тудуг ыяжы				
1.	Тес-Хем	Шуурмак	162/15	200	166	Л	3,2	34203,38	3420,0
2.	Тожу	Хамсыраа	Доктаат-тынмаан кезээ	2814,4	2400	Л,К	22,4	418215,77	41822,0
3.	Тожу	Тоора-Хем	Доктаат-тынмаан кезээ	592	359	Л,Б	6,6	75442,35	7544,0
4.	Туран	Уюк	226/13	600	313	Л	4,0	64257,08	6426,0
5.	Барыын-Хемчик	Бай-Тайга	145/27	325	273	Л	1,5	63916,09	6392,0
6.	Барыын-Хемчик	Барыын-Хемчик	20/28	978	825	Л	30,0	169326,44	16933,0
7.	Каа-Хем	Бүрен-Хем	17/31	1056	804	Л	6,0	116550,82	11655,0
	Шуптузу:			6565,4	5140		73,7	941911,93	94192,0

Тыва Республиканың Культура болгаш информация политиказының яамызы Тыва Республиканың культураның алдарлыг ажылдакчызы, К.Чуковский аттыг республиканың уруглар библиотеказының директору Саадак Очур-ооловна Салчакка ооң авазы

Дембик Кодур-ооловна

ООРЖАКТЫҢ

мөчээни-биле холбаштыр ханы кажыыдалын илередип тур.

ШЫН

Индекс 667000.
Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100.

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Чазаа.
Кол редактор С.С.МОНГУШ.

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ:
Кол редактор — 2-01-35, кол редакторнуң оралакчызы —2-19-87, тел/факс (394-22) 2-17-94, бухгалтерия — 2-17-91.
КИЛДИСТЕР: ниитилел-политиктиг кылдис — 2-18-10, культура, өөредилге —2-03-88, чагаа —2-03-87, көдээ ажыл-агый, очулга — 2-17-09, үлетпүр — 2-40-77. e-mail:shyn@tuva.ru
Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар.
Неделяда үш катап үнер. Хемчээли парлаан 2 ама.
Тираж 9200. Чагыг 43. Номерни парлалгаже дужааганы: график езугаар — 21.00, херек кырында — 20.00.

АГАР САНЫВЫС: № 40703810400000010000 Б ОАО Банк "Тувакредит", Кызыл ИНН—1701008465; корр сч 30101810600000000729 БИК 049304729.

Россия Федерациязының Парлалга, телерадио-дамчыдылга болгаш массальг коммуникациялар херектериниң талазы-биле яамызының Ортаакы Сибирьде регионнар аразының девискээр эргелели «Шын» солунну 2004 чылдың май 14-те эде бүрүткээн.

Херечилелдиң дугаары — ПИ № 16-0510. Индекс 11530, 31730.

ТР-ниң «Тываполиграф» унитарлыг күрүнеиң бүдүрүлгезинге парлаан (Кызыл, Щетинкин-Кравченко, 1).

Солунда парлаттынган материалдарның авторларының бодалдары редакцияның туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттынган саннары болгаш еске-даа фактылары, дыңнадыглары дээш авторлар боттары харыылаар.